

Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie

PROBLEMATIKA A OTÁZKY spojené se zřejmě postupným rozkladem mocenských struktur velkomoravského státu a jeho následným pádem na přelomu 9. a 10. století či na jeho samotném počátku, poutaly pozornost zainteresovaných badatelů již od dob F. Palackého.¹⁾ Víceméně jednoznačně bylo a je přijímáno, že Svatoplukem vybudované impérium se po jeho smrti (894) v poměrně krátkém období – mj. i v důsledku nástupnické krize spojené s vyčerpáním možností územní expanze – zhroutilo pod kopyty koní nomádských kočovníků, kteří od 60. let 9. věku začali postupně, i když spíše ještě ojedinele, kořistnický pronikat do Karpatské kotliny a odtud dále na západ (862?, 881?, 892, 894) a byli z počátku střídavě využíváni jako spojenci vzájemně soupeřících Moravanů a Bavorů. Představovali etnický konglomerát s heterogenní kulturou, čerpající z rozličných základů a proudů rozsáhlého teritoria euroasijských stepí. Jejich definitivní vstup na středoevropskou scénu roku 895/6, dílem vyvolaný také tlakem Pečeněhů a snad i s nimi spojených Bulharů, byl spjat s příchodem rozhodujících skupin – usazujících se z počátku zejména v Potisí (jak to vcelku jednoznačně dokládají i archeologické prameny) – jimž se později dostalo označení staří Maďaři. Od této chvíle vojenský tlak nově příchozích na „civilizovanou“ Evropu neustále a až na ojedinelé výjimky také úspěšně narůstal, a to až do rozhodující a pro ně osudové srážky na Lechu v roce 955, která je pacifikovala do té míry, že byli nuceni v relativně nedlouhé periodě přejít k usedlému způsobu života, jakkoliv loupeživé výpravy zejména směrem jižním – zvláště do Byzance a proti Bulharům – ustávaly jen velmi pozvolna. V průběhu 1. poloviny 10. století sužovali tedy staří Maďaři evropský kontinent od Bosporu a Peloponésu na jihu až po Atlantik a Pyrenejský poloostrov na západě, když hlavní tíhu jejich náporu nesla především Itálie a Říše, kde maďarské hordy pronikly na svých taženích daleko k severu, k baltskému pobřeží.²⁾ Naprostá většina těchto ataků byla zaznamenána již ve zprávách a sděleních jejich současníků a často i přímých svědků, avšak právě o rozhodujícím střetu či střetech s Moravany, které nás zajímají nejvíce, prameny víceméně mlčí, respektive jsou dosti obecné, některé pak poměrně pozdní. Nelze tudíž prozatím teoreticky zcela vyloučit ani tu možnost, že rozklížený a dezintegrovatelný moravský stát mohl být podmaňován postupně, aniž by došlo k nějaké rozho-

dující bitvě (?), třebaže na jeho celkové obsazení nebyli noví dobyvatelé fyzicky dostatečně početní. V průběhu 10. a 11. století se tak hranice mezi vlastní Moravou a Uhrami ustálila na hřebenech Malých a Bílých Karpat a Váhu, když se moravská vedoucí složka zřejmě poměrně dosti dlouho udržela ve středním a horním Pováží, jak o tom např. svědčí některá hradiska v pohoří Považského Inovce, ještě v 10. století nepochybně funkční.

Je zřejmé, že sporé prameny písemné povahy nás o klíčových událostech a osudech Moravy 1. půle posledního tisíciletí informují navýsost omezeně. Obrátme proto pozornost k druhé základní složce našeho poznání – k výpovědi archeologických pramenů, tedy k tomu, co nám sdělují výsledky terénních aktivit i pozorování a jejich interpretace. Různě kvalitních pokusů uceleněji zhodnotit nomádskou složku hmotné kultury 9./10. století a rozhodující nálezné situace z tohoto období na Moravě z pohledu maďarského zásahu, bylo již několik.³⁾ Všechny v podstatě naznačily, že zde sice s omezeným angažmá nových hegemonů musíme počítat, že však patrně nedošlo k trvalejšímu obsazení země. Proberme si proto ve stručnosti ještě jednou rozhodující lokality a přiřadme k nim poznatky z nových, doposud jen předběžně a informativně publikovaných archeologických odkryvů, a to zejména ze střední části země, konkrétně z Hornomoravského úvalu.

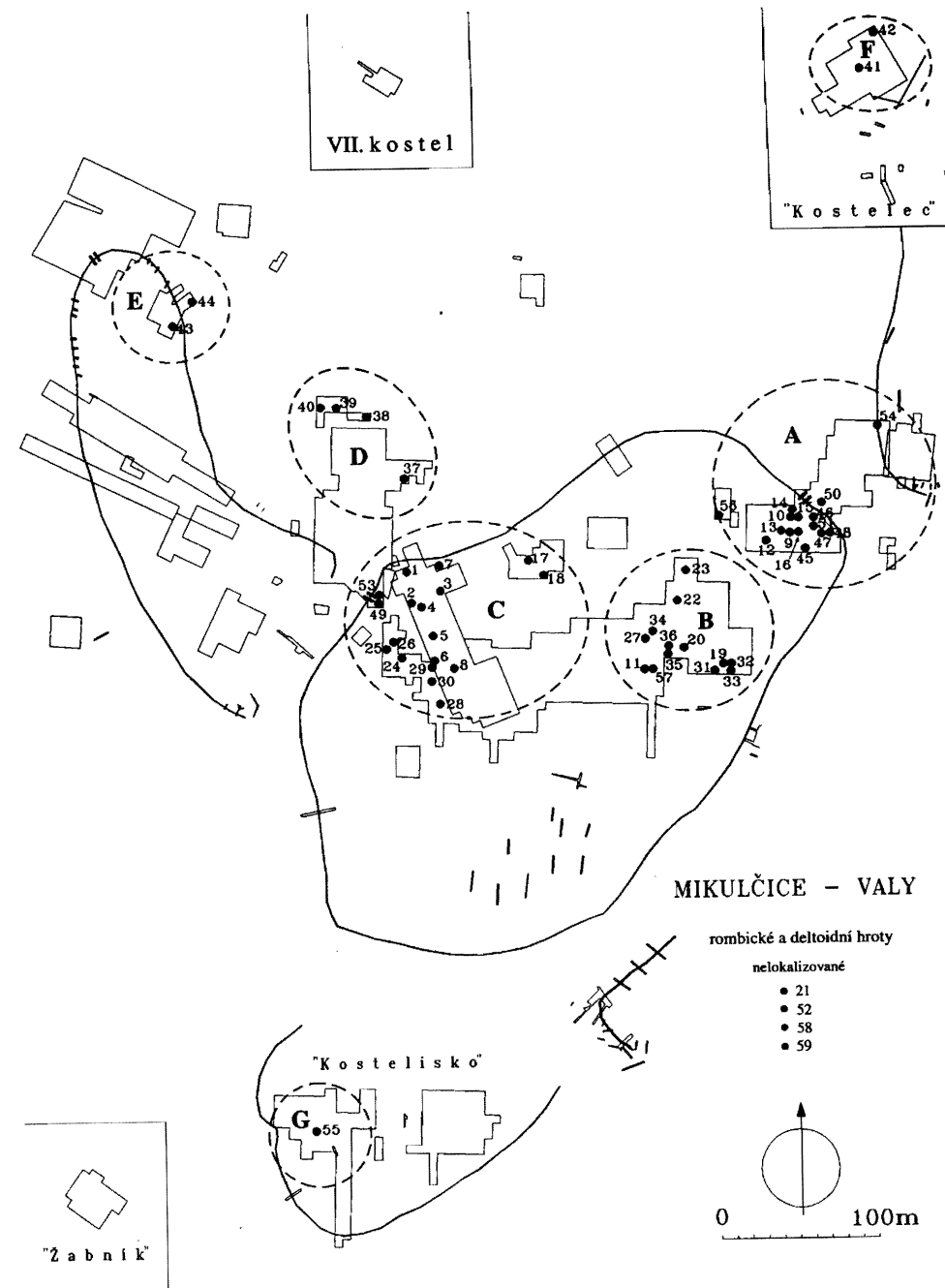
Dosavadní historické bádání se víceméně kloní k předpokladu, že k rozhodující konfrontaci mezi Moravany a Maďary došlo někdy v letech 905–906, a to nejspíše na dnešním slovenském území, snad v okolí Nitry. Jejím důsledkem měla být nejen likvidace rozhodujících vojenských složek – zejména elitní knížecí družiny, ale také špiček aristokracie a zřejmě i samotného panovníka – knížete (v moravském případě patrně znamenající i zánik celé mojmírovské dynastie?), základních předpokladů jakékoliv státnosti.⁴⁾ Snad tedy v souvislosti s těmito událostmi, případně jen o málo později, se cílem nových vládců Karpatské kotliny a dílem i začínajících uživatelů velkomoravského dědictví staly rovněž a především nejdůležitější opěrné body – hrady poraženého či oslabeného a v defenzivě se nacházejícího protivníka, koncentrující se v jádru velkomoravského státu, situovaném v dolním Pomoraví, tj. v dnešním jihomoravském prostoru. Zde jsou archeologické indicie, svědčící o jejich napadení a velmi pravděpodobném následném dobytí skutečně natolik zřetelné, že nemůže být nejmenších pochyb o tom, kdo má tyto události na svědomí. Přiznejme však, že si nejsme jisti v tom, zda šlo o akt jednorázový a časově ohraničený anebo postupný, případně o útoky opakované, zvláště když víme, že na většině takto poznamenaných lokalit se život udržel relativně hluboko do 10. věku. Scénář mohl být ovšem také poněkud jiný. Prioritní nápor mohl být po možných předchozích dílčích úspěších Maďarů veden právě proti nejvýznamnějším moravským centrům, přičemž pozornost útočníků vábil především hlavní hrad (za který považujeme Mikulčice), nejdůležitější mocensko-politické ústředí a nepochybně také nejlákavější zdroj očekávané bohaté kořisti, kde mohlo být definitivně rozhodnuto o osudech země a kde je i podle dosavadních výzkumů – jak se pokusíme dále doložit – množství artefaktů nomádské proveniencí (zvláště militáři) jednoznačně nejvyšší.

Mikulčice

Přítomnost kočovníků v oblasti mikulčické sídelní aglomerace – zvláště na samotném knížecím hradě – patrně ještě v období vzájemného moravsko-maďarského spojení a spolupráce (896–900/1), dokládá zřejmě nález tří mincí západně od atria trojlodní baziliky (3. kostel), před vstupem do ohrazeného prostoru křesťanského hřbitova;⁵⁾ souvisí se zdejší skupinou kostrových hrobů programově vydělených z jeho areálu a patřících nejspíše jedincům s odlišnou náboženskou orientací. Těmito mincemi jsou tzv. široké severoitalské denáry, z nichž dva – na okraji proděravělé dvěma otvory – náležejí císaři Lambertovi (894–898; obr. 1: 1–2), jeden králi Berengarovi (888–915, císařem v letech 915–924; obr. 1: 3).⁶⁾ Je nanejvýš pravděpodobné, že pocházejí z maďarského vpádu do severní Itálie, uskutečněného v letech 899–900,⁷⁾ kterého se možná účastnily i slo-

Obr. 1. Mince nalezené v Mikulčicích-Valech
1–2 mince císaře Lamberta (894–898)
3 mince krále Berengara (888–915)

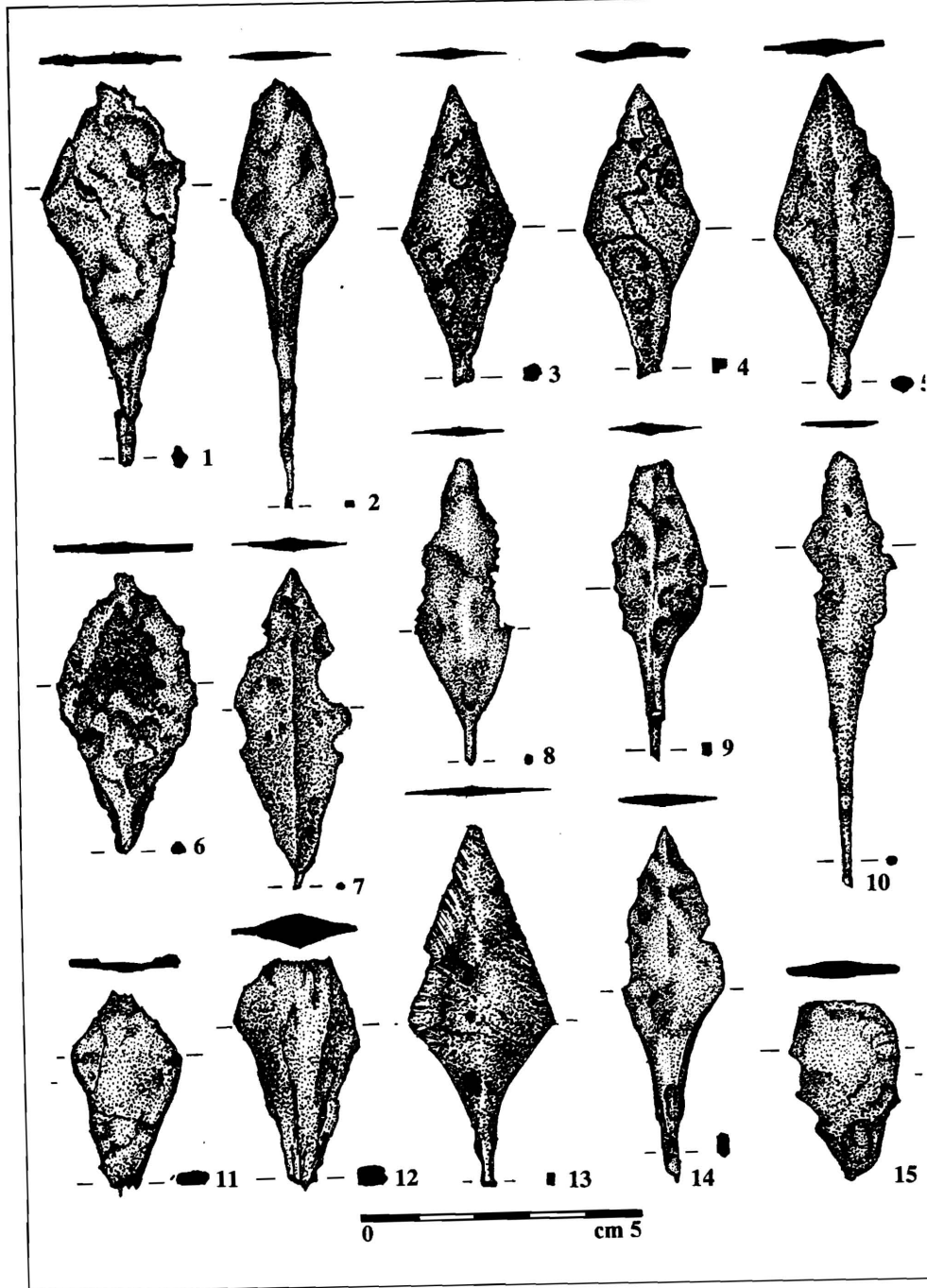
Obr. 2. Mikulčice-Valy, nález rombických a deltoidních hrotů s řapem

vanské oddíly (?),⁸⁾ avšak zvyk perforovat mince a využívat jich jako nášivek na oděv, pokrývku sedla nebo koňský postroj je jednoznačně záležitostí staromaďarskou.⁹⁾

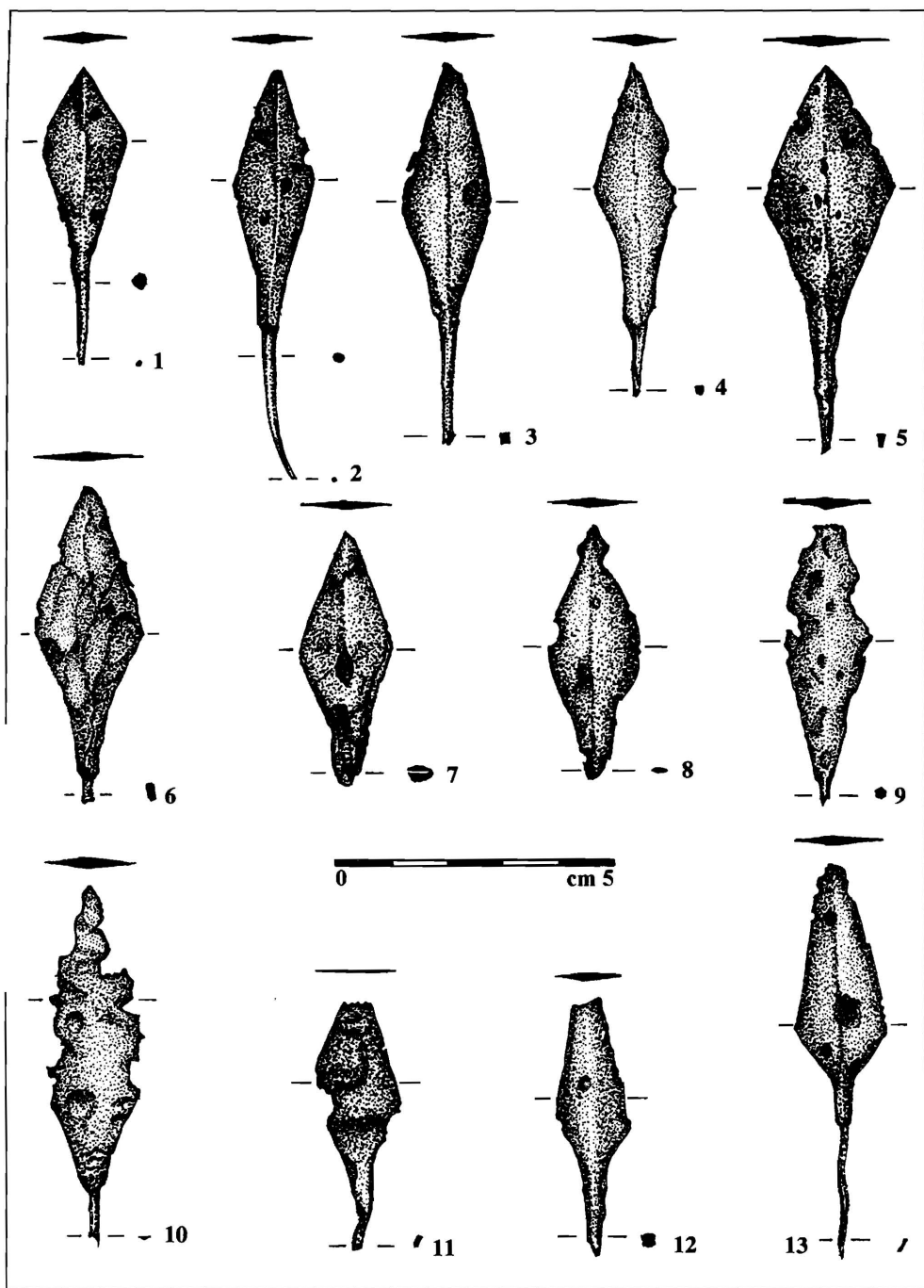
Ostatní předměty, jež dáváme do souvislosti s nomádskou složkou a k nimž patří zejména militária, již spojujeme s násilnými akcemi proti mikulčickému hradu. Pozornost přitahuje, a to i v souvislosti s jejich nálezovými okolnostmi, především rozsáhlá kolekce téměř 60 rombických a deltoideálních hrotů s řapem, přináležejících střelám reflexního luku.¹⁰⁾ Koncentrují se zejména v prostoru obou bran akropole (severovýchodní a západní) a v jejich bezprostředním zázemí (obr. 2 – uskupení A, C) a je evidentní a svým způsobem i logické, že právě do těchto neuralgických bodů se soustředil a tudy byl veden hlavní nápor útočícího vojska; tomu odpovídá i nápadná kumulace rozlomených žernovů (mlecích kamenů) v těchto místech, očividně použitých v nouzi při hájení vstupních koridorů. Nelze vyloučit, že po zdolání hradeb (skořepinové konstrukce s jednosměrnými rošty, z vnitřní strany jištěné kůlovou palisádou, na čele s kamennou plentou) nepřítel se obhájci uchýlil do zděných staveb, především kostelů. Nasvědčovala by tomu situace zvláště u 5. kostela (obr. 2 – uskupení A), dále u 2. kostela a před vstupem do trojlodní baziliky (obr. 2 – uskupení C),¹¹⁾ ale také u 4. a 11. kostela (obr. 2 – uskupení B), když v prostoru tzv. knížecího paláce – nejvýše položeného objektu – byl později zemědělsky využíván terén značně erodovaný a odplavený, kulturní vrstva velmi slabá, takže případné doklady obléhání či bojů i v blízkosti této budovy nebylo možné zjistit. Zdá se však, že obránci rezignovali na hájení předhradí (možná kvůli svému malému počtu?, otázkou také je, bylo-li jeho opevnění lehčího rázu než na akropoli ještě funkční), neboť z této části fortifikace postrádáme – přes relativně rozsáhlejší odkryvy, zvláště v místech severozápadní vstupní brány – téměř jakékoliv nálezy hrotů uvedeného typu (obr. 2 – uskupení E), případně i další předměty související s maďarským nájezdem.¹²⁾ Ponechali jej tedy nejspíše napospas nepříteli, který se přes něj hladce dostal až k mostu a vstupu na akropoli, kde se teprve pokusili jeho průnik zastavit (s boji u této západní brány může souviset i uskupení D – obr. 2). Vzhledem k rozsahu prozkoumané centrální plochy hradu (cca 1/4)¹³⁾ i skutečnosti, že po ukončení bojů byly dále použitelné a opravy schopné zbraně sbírány k dalšímu upotřebení, se počet zde nalezených hrotů (obr. 3–7) jeví jako poměrně dosti vysoký a výmluvný; podstatné je rovněž zjištění, že jejich naprostá většina byla vyzvednuta z vrstvy tvořící zánikový horizont. Tvarově i rozměrově odpovídají běžně nalézaným exemplářům spojovaným se staromaďarským etnikem, když nechybějí ani robustnější kusy s tordovaným trnem či klasické deltoideální formy; převládají však exempláře se zkosením ve spodní třetině až polovině těla (listu).

Jihovýchodně od předpokládaného 11. kostela byla z vrstvy, z hloubky cca 40 cm, vyzvednuta také železná lehce vyklenutá příčka šavle, na koncích kulovitě zakončená,¹⁴⁾ avšak bez středového pyramidálního výstupku. Jde o část typické nomádské zbraně známé zejména z nejstarších staromaďarských hrobových celků ze střední části Karpatské kotliny (zvláště z horního Potisí), výjimečně i z oblastí mimo ni,¹⁵⁾ přičemž takto tvarovaná náleží k nejrozšířenějšímu typu.¹⁶⁾

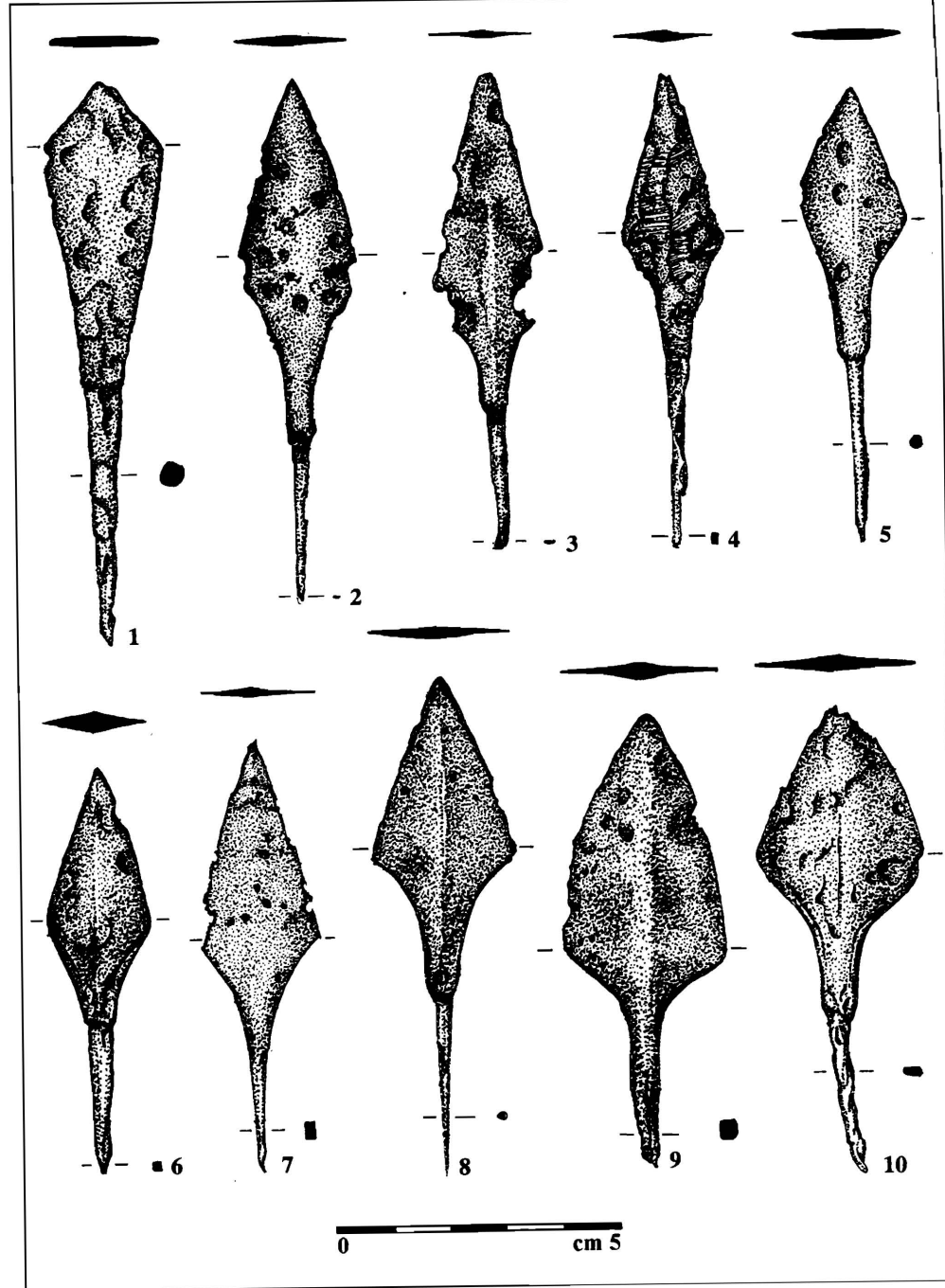
Se starými Maďary by teoreticky mohla souviset i udidla se zaškrcovanými postranicemi (4 fragmenty ze sídlitní vrstvy, 1 kompletní kus z depotu uloženého v 8. kostele na počátku 10. věku),¹⁷⁾ avšak je nezbytné připomenout, že se jedná

Obr. 3. Mikulčice-Valy, železné hroty střel luku nalezené v uskupení A (v závorkách uvedena čísla odpovídají číslům na obr. 2.): 1 (15), 2 (13), 3 (47), 4 (48), 5 (14), 6 (12), 7 (10), 8 (16), 9 (46), 10 (45), 11 (50), 12 (54), 13 (56), 14 (9), 15 (51)

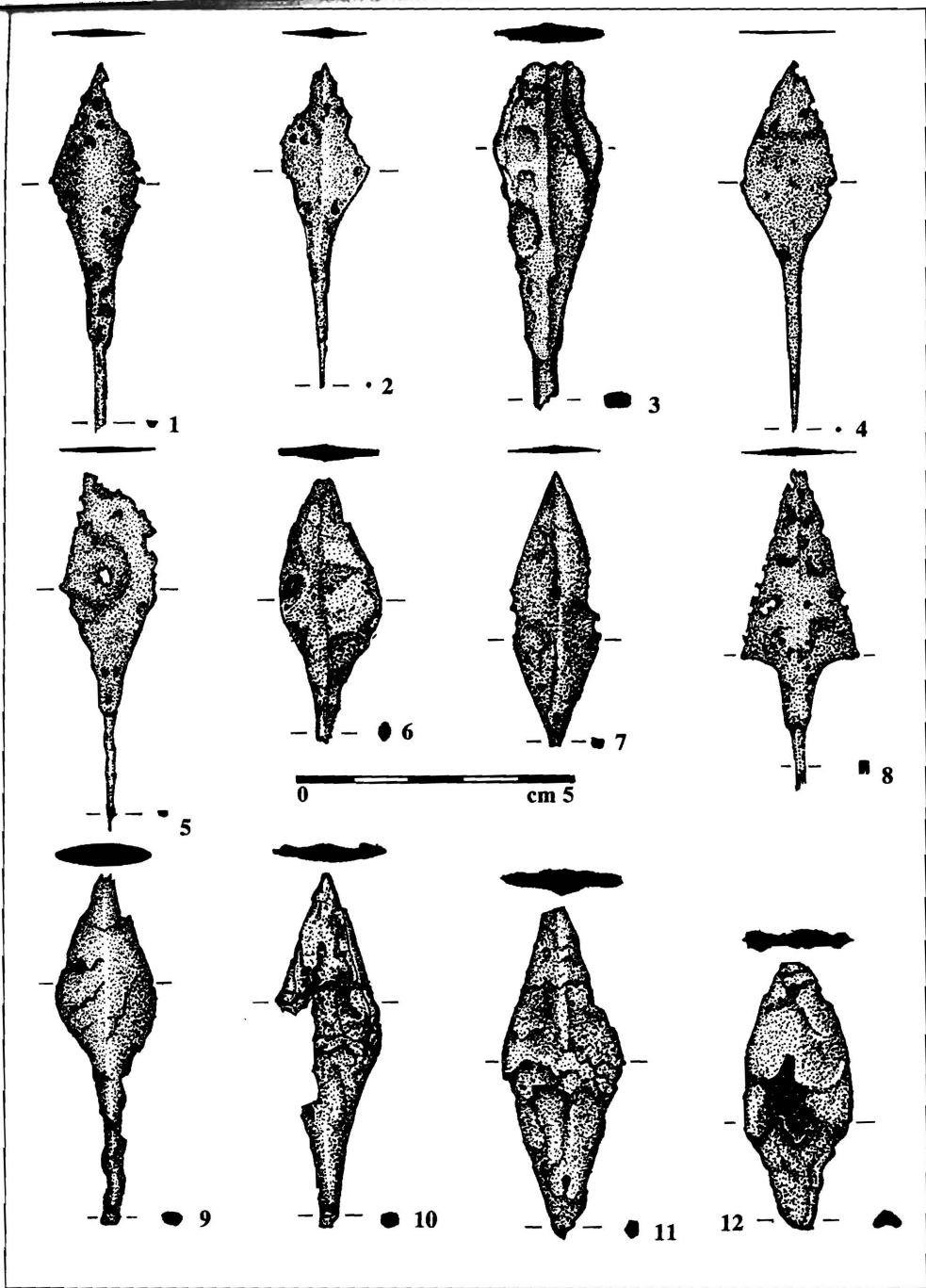

Obr. 4. Mikulčice-Valy, železné hroty střel luku nalezené v uskupení B (v závorkách uvedená čísla odpovídají číslům na obr. 2.): 1 (22), 2 (27), 3 (34), 4 (31), 5 (35), 6 (57), 7 (36), 8 (20), 9 (33), 10 (11), 11 (22), 12 (19), 13 (23)

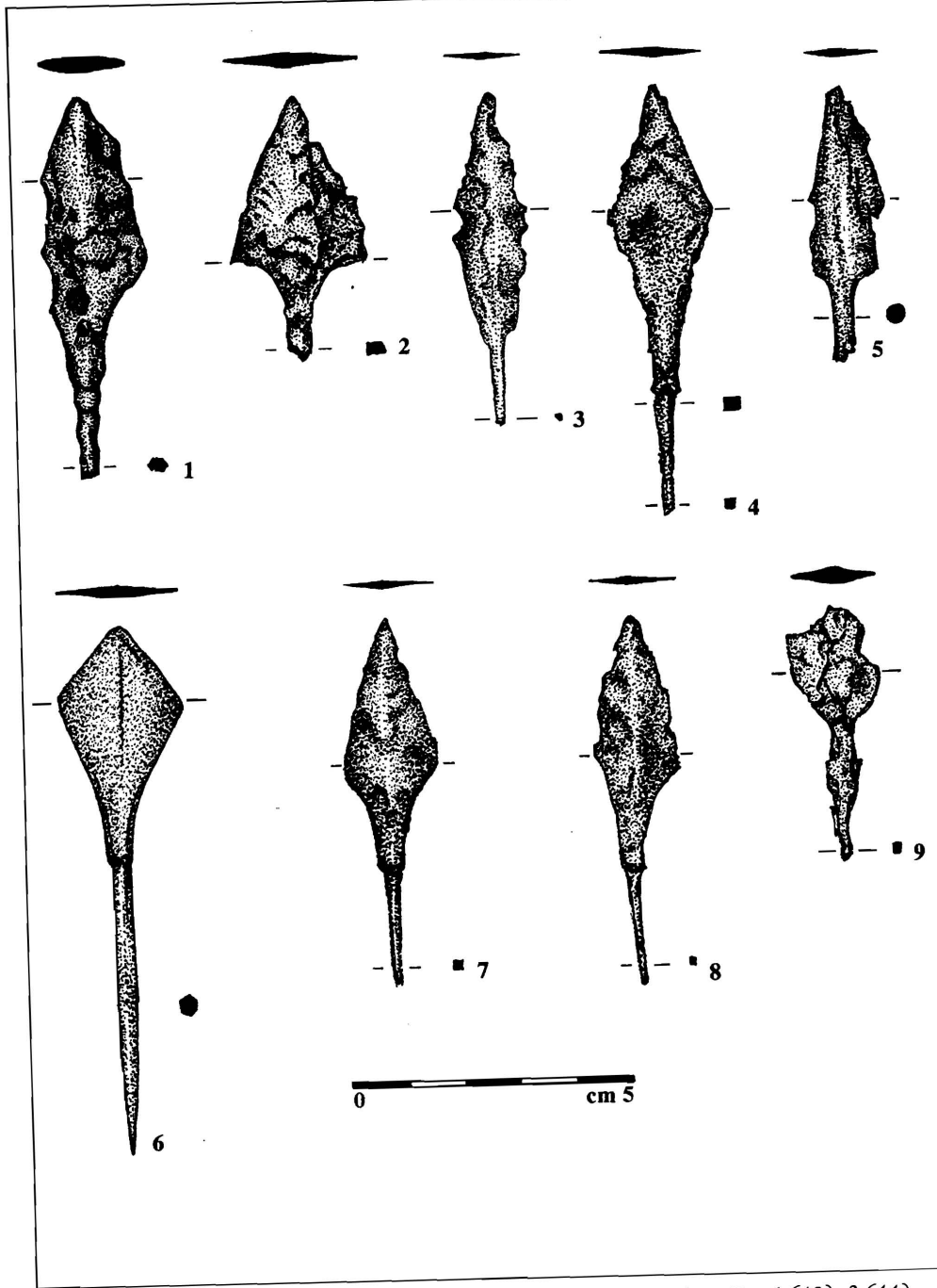

Obr. 5. Mikulčice-Valy, železné hroty střel luku nalezené v uskupení C (v závorkách uvedená čísla odpovídají číslům na obr. 2.): 1 (5), 2 (7), 3 (49), 4 (18), 5 (29), 6 (3), 7 (24), 8 (2), 9 (1), 10 (6)

Obr. 6. Mikulčice-Valy, železné broty střel luku nalezené v uskupení C – 1 (26), 2 (8), 3 (17), 4 (28), 5 (4), 6 (53), 7 (30), 8 (25) – a v uskupení D – 9 (39), 10 (37), 11 (40), 12 (38) (v závorkách uvedená čísla odpovídají číslům na obr. 2.)

Obr. 7. Mikulčice-Valy, železné broty střel luku nalezené v poloze E – 1 (43), 2 (44) – v poloze F – 3 (42), 4 (41) – v poloze G – 5 (55) a nelokalizované – 6 (59), 7 (21), 8 (58), 9 (52) (v závorkách uvedená čísla odpovídají číslům na obr. 2.)

o tvary používané v průběhu celého 9. století (zřejmě tedy také moravskou jýzdou), třebaže na přelomu 9. a 10. století jejich výskyt kulminuje, když relativně hojně se s nimi setkáváme především v Karpatské kotlině, kam se nasouvají z východu již v průběhu 8. věku.¹⁸⁾ Mimo Mikulčice byl uvedený typ zaznamenán i v Troubkách, Starém Městě u Uherského Hradiště (vždy po jednom zlomku) a také na jihozápadním předhradí hradiska v Břeclavi-Pohansku (2 fragmenty).¹⁹⁾

Patrně mylně přiřadil k lyrovitým (?) nezdobeným přezkám (poněkud připomínajícím přezky typu Kecel?), vyváděným z byzantsko-bulharského prostředí (z Balkánu) a odtud pronikajícím k Maďarům,²⁰⁾ železný, stříbrnou tauzií zdobený mikulčický exemplář s chybějícím trnem G. Nevizánszky;²¹⁾ jde sice o formálně podobný avšak spíše místní výrobek, stojící zřejmě pod karolinskými vlivy. Ostatně naposledy na problematičnost etnické klasifikace uvedeného typu památek poukázala v souvislosti s hodnocením nekropole v Nitře-Lupce, kde se předpokládá jižní původ pohřbívacích, T. Štefanovičová, která se domnívá, že lyrovité zápony opasku, vyskytující se na jihozápadním Slovensku, nemusí mít vůbec žádnou vazbu na příchod staromaďarských družin.²²⁾ Stranou ponecháváme i nečetné příklady keramiky zdobené radélkovou výzdobou, v Panonii známé z celků konce 9. až 10. století, jež se spíše výjimečně objevuje i v jihomoravské kontaktní zóně, avšak zřejmě až v době kolem poloviny 10. století;²³⁾ ze střední Moravy ji neznáme. Stejně tak postrádáme charakteristické, zvláště hruškovité (oválné) a také pozdější trapezoidní formy třmenů, příznačné pro maďarské válečnický v průběhu 10. věku.²⁴⁾

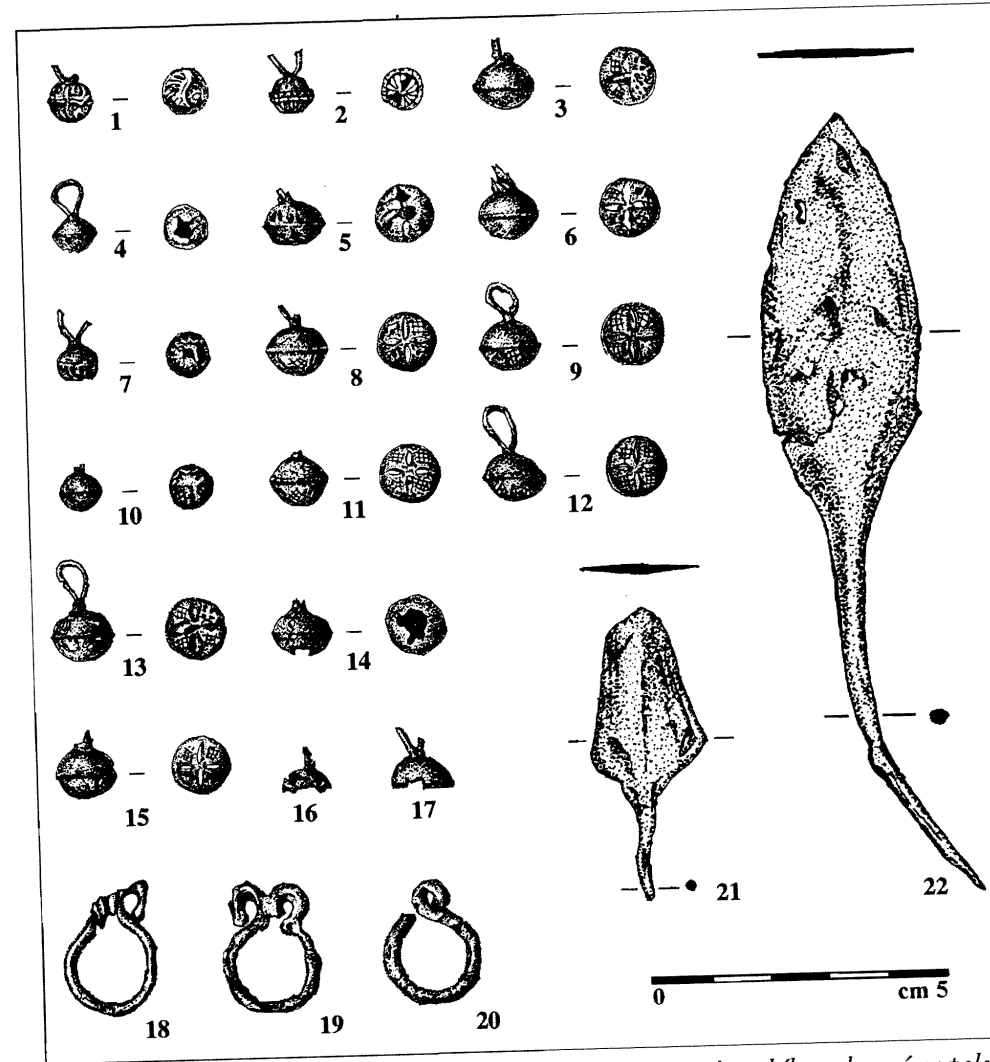
Nelze pochybovat o tom – a archeologická pozorování hovoří v tomto smyslu zcela jednoznačně (stopy požárů a zánikových vrstev) – že maďarský útok byl úspěšný, že hradby byly ztečeny, palác a kostely vyloupeny, hradisko vypáleno a vyvráceno. I po této katastrofě zde však život – i když ve výrazně redukované míře – pokračoval dále, jak o tom svědčí sídelní aktivity zejména v severní části akropole²⁵⁾ i na některých místech předhradí, ale také skutečnost, že např. u 2. kostela se pohřbívalo ještě v průběhu 2. půle 10. věku (hroby s bronzovými esovitými záušnicemi a bronzovými náušnicemi ukončenými na spodním konci válcovitou spirálou i další typy bronzových litých náušnic, majících již vztah k belobrdskému okruhu památek,²⁶⁾ stejně tak jako bronzové závěsky hruškovitého tvaru těla z dětského hrobu v destruovaném opevnění čela hradby u severozápadní brány předhradí);²⁷⁾ to ostatně pozorujeme i na pohřebištích u některých jiných mikulčických kostelů (např. č. 8). Zdá se však, že opevnění ani sakrální stavby již nebyly udržovány anebo obnovovány, že osídlení sice poznenáhlu, ale nenávratně, šlo ke svému konci.

Staré Město – Uherské Hradiště

Konkrétních dokladů úpadku staroměstsko-uherskohradištské sídelní aglomerace, představující další z významných mocenských center Velké Moravy, nám doposud vyhodnocená archeologická zjištění mnoho nepřinášejí. Jistou výjimkou je v tomto směru pouze chrámový komplex na sadské výšině, kde jsou důkazy násilného zániku poměrně jednoznačné (stopy požáru, vyloupené hroby a hroby), jakkoliv kontinuita zdejšího pohřbívacího zřejmě obnoveného kostela se udržela až hluboko do mladohradištního období (přelom 12./13. stole-

tí).²⁸⁾ Předpokládá se, že jsou svědectvím maďarského vpádu či vpádů v prvním decenniu 10. věku, avšak jasnější svědectví pro toto tvrzení prozatím chybí, postrádáme artefakty, jež by bylo možno zřetelněji spojovat právě s těmito událostmi a jejich hlavními protagonisty.

V poněkud jiném světle se nám jeví situace zachycená při výzkumu ve Starém Městě v poloze „Na dědině“, kde byly v blízkosti kostela sv. Michala odkryty pozůstatky kamenného profánního objektu (cca 10 × 18 m – paláce?) s litými maltovými podlahami velkomoravského stáří.²⁹⁾ Právě zde, západně od vstupu, byl v interiéru této stavby, ze zánikového horizontu na rozhraní lité maltové podlahy

Obr. 8. Staré Město u Uherského Hradiště, železné pocínované gombíky nalezené na poloze „Na dědině“ – č. 1–17, železná poutka nalezená v poloze „Na dědině“ – č. 18–20, železné broty střel luku nalezené v poloze „U Víta“ – č. 21–22

a destrukční vrstvy architektury, vyzvednut z jednoho místa soubor drobných nevábně vyhlížejících kulovitých předmětů, jež se po konzervaci daly již zcela jednoznačně interpretovat jako gombíky – knoflíky;³⁰⁾ doprovázela je menší železná očka lyrovitého tvaru, která s určitou rezervou pokládáme za poutka, případně ozdobné nášivky.³¹⁾

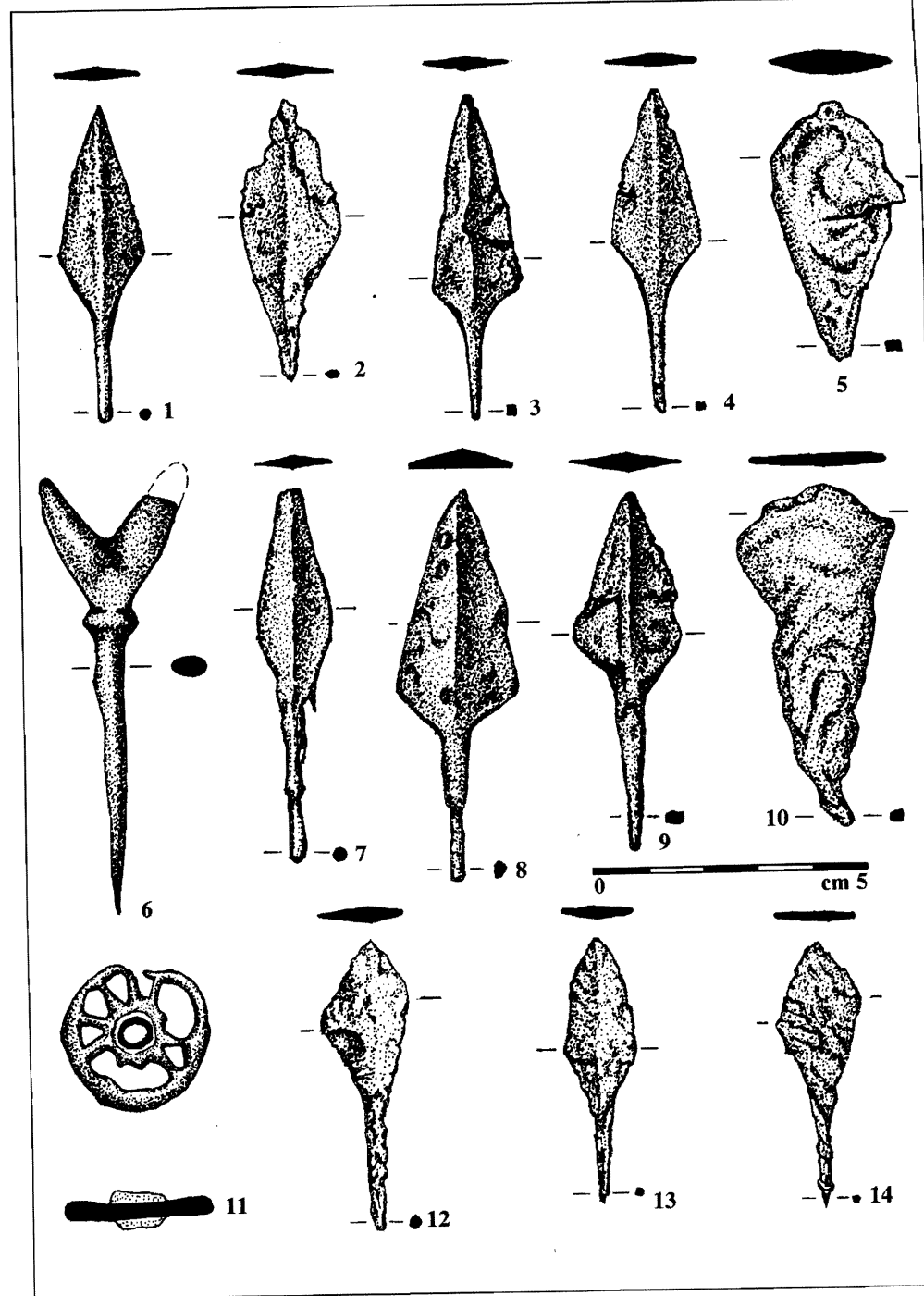
Celkem tak bylo zachráněno 17 dutých gombíků a 3 poutka (?), velmi pravděpodobně pocházejících z odhozeného či ztraceného kabátce (obr. 8: 1–20). Gombíky jsou provedeny ve dvou velikostech – menší mají průměr 0,7 cm, větší 1,0 – 1,1 cm. Speciální spektrální analýzy prokázaly, že sestávají ze dvou horizontálně k sobě přiložených železných polokoulí pájených mědí, která často zatekla i na jejich vnitřní stěny a stejným způsobem byla připevněna i železná nezvykle protáhlá a relativně velká ouška. Celý výrobek byl na závěr pocínován a na spodní polovině (polokouli) opatřen rytou výzdobou, která pronikla i do železného podkladu. Na menších exemplářích jsou rýhy vedeny od obvodového rytého prstence, umístěného zhruba v polovině až spodní třetině těla, směrem k pomyslnému vrchlíku, větší kusy mají plochu rozdělenou čtyřmi stejnými k sobě vzájemně kolmými kapkovitými motivy připomínajícími čtyřdílný do kříže formovaný list na čtyři shodná pole, jež jsou zdobena jemným mřížkováním (rastrem).

Zřejmě se shodneme v tom, že původ kolekce je třeba hledat na východě, v kočovnickém prostředí. Nejsme si však vůbec jisti, zda ji můžeme dávat do souvislosti právě se starými Maďary. Jimi používané gombíky – knoflíky totiž vykazují dosti výrazné odlišnosti jak pokud jde o technologii výroby tak použitý materiál a koneckonců i výsledný tvar (shodný způsob provedení, ovšem s použitím bronzového plechu, poněkud připomíná výrobky autochtonní populace); toliko užité výzdobné prvky jsou vcelku totožné a upomínají na společný základ. Lité, bronzové, většinou drobnější exempláře kulovitého, hruškovitého či čočkovitého tvaru těla (případně i větší hruškovité formy svisle členěné na dvě poloviny, mj. zdobené i hrubším rastrováním),³²⁾ nezřídka se shodnými vertikálními rýhami, jsou běžně známy z maďarských, slovenských nebo sedmihradských nekropolí 10. věku.³³⁾ Převažně jsou však nalézány v ženských hrobech v oblasti hlavy a hrudníku, kde patrně spínaly svrchní díl oděvu, ale uvažuje se i o tom, že mohly být také součástí náhrdelníků.³⁴⁾ Zdá se tedy, že naše pochybnosti připsat uvedené památky Maďarům jsou asi oprávněné a že předměty budou patrně mladšího původu. Se kterým etnikem je spojit však nevíme, každopádně napovídají, že k definitivnímu zániku palácové (?) stavby došlo pravděpodobně až později, nikoliv v době tragických událostí počátku 10. století; příležitostí k tomu bylo v neklidné moravsko-uherské kontaktní zóně v následujících obdobích více než dost.³⁵⁾

Upozornit ještě můžeme (kromě již výše zmíněných hrobových nálezů – pozn. 10) na dva listovité hroty, pocházející z výplně objektu v poloze „U Víta“ (obr. 8: 21–22), u nichž nelze – vzhledem k nálezové situaci (kovářské zařízení) – vyloučit ani domácí původ.³⁶⁾

Břeclav – Pohansko

Možný maďarský zásah lze s jistou rezervou připustit i v případě hradiska na Pohansku u Břeclavi, obehnaného hradbou skořepinové konstrukce nejasného stáří, i když přece jen převládá mínění, že vznik opevnění je třeba klást až do

Obr. 9. Břeclav-Pohansko, železné hroty střel luku – č. 1–10, 12–14, bronzové kolečko – závěsek – č. 11 (podle F. Kalouska, B. Dostála a J. Vignatiové)

závěrečných fází existence Velké Moravy a vidět v něm reakci na potencionální tlak z východu (?).³⁷⁾ Především v jeho severní části, kde stával velkomoravský velmožský dvorec s církevní stavbou a přilehlým hřbitovem (funkčním přibližně do poloviny 10. století), chráněný (ve dvou fázích) jednoduchou palisádou, byly z vrstvy (obr. 9: 2, 4, 5, 7, 9), ale i objektů (obr. 9: 3, 8, 10) a palisádového žlabu (obr. 9: 1) vyzvednuty rombické a deltoidní hroty (9 ks), což vedlo k úvahám, zda by nemohly souviset se staromaďarskými nájezdy, případně vlivy.³⁸⁾ Již jsme připomenuli problematiku výkladu hrotů přítomných v hrobech č. 22 (obr. 9: 13–14), č. 275 (obr. 9: 12) a č. 375, další byly nalezeny na jižním předhradí (6 ks) v objektech rozptýlených (!) po celé zkoumané ploše a také v objektech řemeslnického areálu v bývalé lesní školce (2 ks); většinou jsou kladeny do klasického velkomoravského období, připouští se však i přesah do století desátého.³⁹⁾ S nomády je výrazněji spojována pouze šipka s rozeklaným ostřím z objektu v severovýchodním sektoru hradiska (obr. 9: 6) a z povrchové humusovité vrstvy pocházející bronzové kolečko „saltovského původu, importované přes staromaďarské prostředí“ (obr. 9: 11).⁴⁰⁾

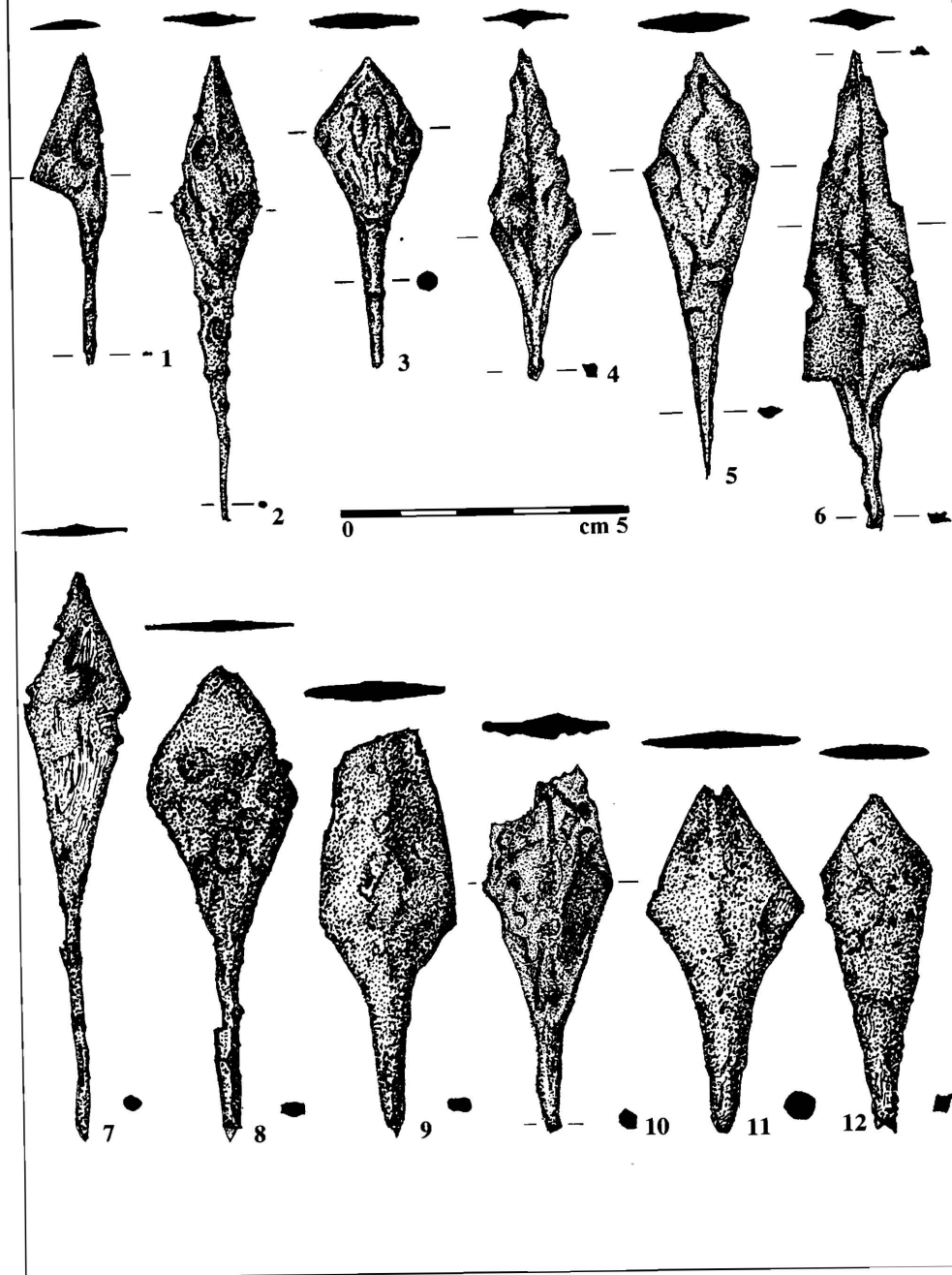
Kolečko původně s 10 loukotěmi a chybějícím očkem představuje přívěsek, jehož paralely bývají ve východních kulturách – z nichž kočovníci čerpali – pokládány za solární amulety, jež se však samy o sobě přímo ve staromaďarských nálezech příliš často nevyskytují; nelze je ovšem zaměňovat s kroužky majícími např. souvislost s řemením toulce na šípy anebo s okrasami ženských vlasů apod.⁴¹⁾ Jsou známy z chazarského okruhu, z kultury saltovo-majacké,⁴²⁾ ale také od 7./8. století z oblasti kavkazské⁴³⁾ a uplatnily se rovněž v avarském kulturním milieu.⁴⁴⁾ Slunečními symboly ve formě pozlacených stříbrných kování byly mj. zdobeny i střední části pouzder na uložení luku do Karpatské kotliny přicházející nomádské elity.⁴⁵⁾

Strachotín – Petrova louka

Maďarské pozornosti zřejmě neuniklo ani jednoduché rozlehlé hradisko strachotínské. Ve spálené a destruované části mladší fáze opevnění (závěr 9. až přelom 9./10. století),⁴⁶⁾ tvořeného kombinací skořepinové konstrukce a prostého násypu s kamenným pláštěm a dílem překrývajících fortifikaci původního dvorce,⁴⁷⁾ bylo v jeho severozápadním ohbí, v místě předpokládané brány, nalezeno i větší množství rombických střel (celkem 14 ks).⁴⁸⁾ Další hroty byly získány z žezu valem v severní části hradu (1 ks)⁴⁹⁾ a při sledování průběhu opevnění staršího dvorce (6 ks, obr. 10: 7–12; jeden hrot se zcela rozpadl), i když přímo ve výplni jeho příkopu přítomny nebyly.⁵⁰⁾ Hradisko dožívalo ještě v 11.–12. století, kdy se zde pohřbívalo, ale odkryty byly i mladší objekty z 13.–14. věku.⁵¹⁾

Znojmo – Hradisko sv. Hypolita

Stopy násilného zániku zaznamenáváme i na dvojdílném ostrožném hradisku sv. Hypolita ve Znojmě, jehož fortifikační systém byl tvořen dvěma řadami srubových komor, z nichž vnitřní lze považovat za obytné sruby; čelo valu bylo vyztuženo kamennou plentou.⁵²⁾ Požárové vrstvy rozprostřené po celé ploše fortifikace a spálený val, pod jehož destrukcí byla objevena ženská kostra s okrasami, kladenými do 1. půle 10. věku,⁵³⁾ směřují tyto události do naznačeného časového

Obr. 10. Železné hroty střel luku, nalezené ve Znojmě-Hradisku sv. Hypolita – č. 1–2, v Olomouci – č. 3–6, a ve Strachotíně-Petrově louce – č. 7–12

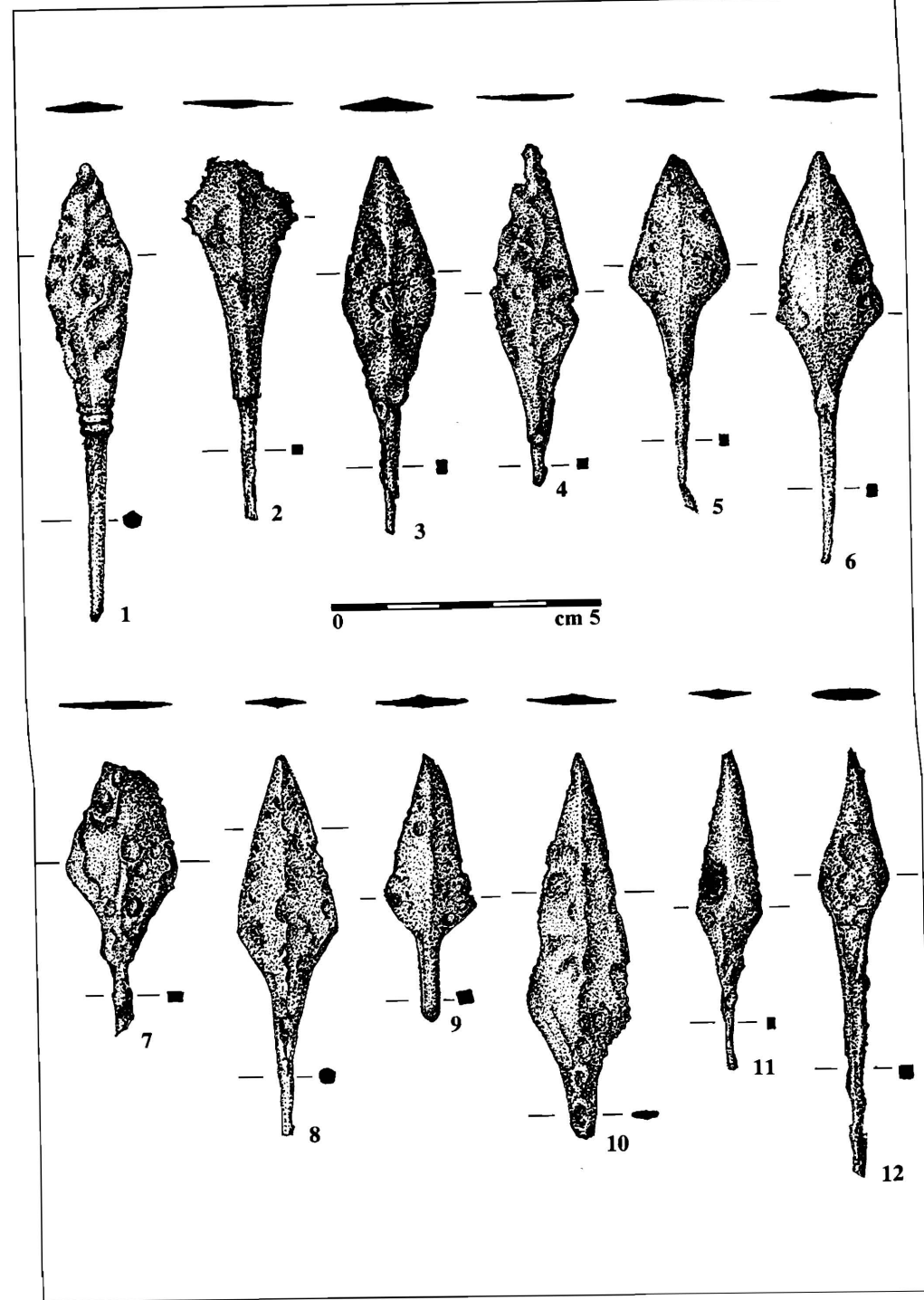
úseku.⁵⁴ Také v posledních výzkumných sezónách nalézané rombické hroty v požárových vrstvách (zánikovém horizontu) v blízkosti valu na předhradí, ale i v kulturní vrstvě mezi objekty vnitřního hradu (minimálně 3 ks – obr. 10: 1–2),⁵⁵ podporují verzi o maďarském zásahu možná již v první vlně útoků (?), třebaže ze zápisu Pešiny z Čechorodu, odvolávajícím se na starší tradice, plyne, že hrad Znojem byl Maďary vyvrácen až v letech 949–957.⁵⁶

Staré Zámky u Líšně

Poslední lokalitou, kde archeologické výzkumy přinesly prokazatelná svědectví a zřetelnější doklady brutálních útoků, spojených s válečnými událostmi a jejich nositeli počínajícího 10. století, je trojdílné ostrožné hradisko v Brně-Líšni, fortifikované různými typy obranných konstrukcí.⁵⁷ Právě v tomto období lehla popelcem mohutná obvodová hradba a také branská budova velmožského dvorce, v jejímž bezprostředním okolí byly soustředěny nálezy rombických hrotů (12 ks většinou se zkosením ve spodní třetině těla, obr. 11: 1–12) útočících dobytých, ale i klasických šipek s tulejkou a křídélky (zpětnými háčky) bránících se obyvatel hradu;⁵⁸ patrně v těchto místech byla tedy svedena rozhodující fáze bitvy, o jejímž konečném výsledku nemůže být sporu. O panující nejistotě, permanentním pocitu ohrožení a obavách z bezprostřední budoucnosti, svědčí i do země uložený depot, sestávající z železných předmětů, mlecích kamenů a kostěné brusle.⁵⁹ Nicméně i zde, poměrně brzy po těchto fatálních událostech, byla zvýšená část ostrožny znovu opevněna, než padla někdy v průběhu 2. poloviny (snad 3. čtvrtiny či až v posledním desetiletí?) 10. století opět za obět vnější expanzi – tentokrát zjevně přemyslovské⁶⁰ – postupující od severu země k jihu a v podstatě definitivně přebírající mojmírovské dědictví a potvrzující již započatý proces ztráty vlastní moravské identity (?) a integrity.

V 10. století byla funkční i řada dalších opevněných míst na jižní Moravě, majících velkomoravské kořeny – např. Zelená Hora,⁶¹ Rajhrad,⁶² sv. Kliment u Osvětiman,⁶³ Pohansko u Nejdku (?),⁶⁴ avšak současný stav výzkumu nám nedovoluje spojovat je jednoznačně se sledovanými událostmi. Z dolnorakouských lokalit je možno upozornit na nově zkoumanou fortifikovanou polohu Sand nedaleko Rakous nad Dyjí, zbudovanou nejspíše až na počátku 10. věku a vypálenou Maďary kolem jeho poloviny (?) (zlomek staromaďarského keramického kotle, deltoideální a rombické hroty, okrasy belobrdského charakteru)⁶⁵ a rovněž na dlouhodobě sledované hradisko Gars-Thunau, na němž se někdy od přelomu 9. a 10. století připomíná „ctihodný muž“ Josef, a jehož osudy byly po maďarském vpádu asi podobné údělu většiny moravských hradisek, třebaže osídlení i zde přežívalo ve ztenčené míře dále.⁶⁶

Hradisky líšeňským a zelenohorským, jehož opevnění bylo zničeno požárem snad někdy na přelomu 9. a 10. století avšak osídlení kontinuálně pokračovalo,⁶⁷ jsme se posunuli k severu, na střední Moravu, která, jak se zdá, přečkala krvavé události 1. půle 10. věku bez větší újmy a viditelnějších pohrom. Zajímat nás především bude již v době předvelkomoravské a velkomoravské významná aglomerace olomoucká,⁶⁸ kde překvapivé výsledky nedávných terénních odkrytů mj. naznačily i odlišné možnosti pohledu na situaci ve zlomovém období po pádu Velké Moravy, ale také v následujících vývojových etapách. Budeme se věnovat

Obr. 11. Staré zámky u Líšně, železné hroty střel luku

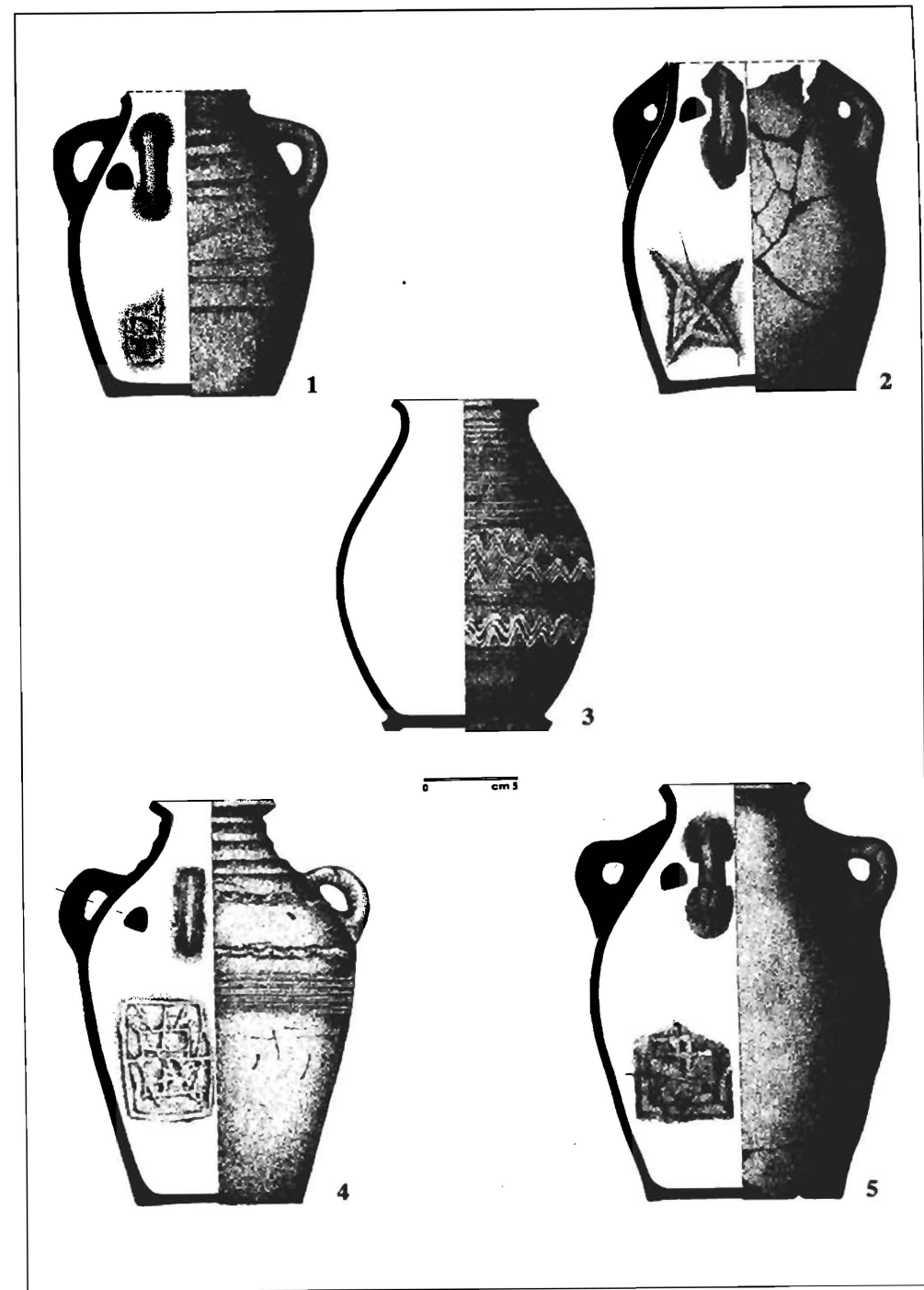
zejména zvláštním keramickým tvarům, nalézaným na některých satelitních nekropolích, situovaných na důležitých přístupových komunikacích směřujících k olomouckému centru, jimiž jsou moderně zkoumaná pohřebiště v **Olomouci-Slavoníně** (154 hroby)⁶⁹⁾ a v **Olomouci-Nemilanech** (53 hroby + 3 koňské pohřby);⁷⁰⁾ zhodnoceny budou i starší nálezy z trojhrobu v **Náměšti na Hané** (2 dospělí + 1 dítě).⁷¹⁾

Unikátní tvar, opatřený pod hrdlem dvěma proti sobě ležícími dodatečně přilepenými uchy, představuje vejčitá 22,0 cm vysoká láhev s žebírkovitě členěným kónickým hrdlem přecházejícím v šikmo vzhůru vytažený a zaoblený okraj, s maximální výdutí v horní třetině těla a poměrně složitou značkou vícekrát členěných obdélníků na dně, z mužského hrobu č. 48 ve Slavoníně (obr. 12: 4). Výzdoba na plecích nádoby sestává ze dvou linií široké velmi nízké vlnice, pod nimiž je umístěn hřebenový pás; jemně plavená ostřená hmota je vypálena do šedobílé až světle béžové barvy, na hrdle jsou pozorovatelné stopy obtáčení. Jednoznačně nepatří mezi keramiku tzv. antických tvarů a z areálu olomoucké aglomerace jí stojí nejbližší pouze dvouuchá, v úplnosti zachovalá avšak nezdobená lahvovitá až amforovitá nádoba s vně vyhnutým a kuželovitě seříznutým okrajem výšky 21,5 cm, vypálená na vnější i vnitřní straně do béžové barvy, se stopami obtáčení na i pod hrdlem a náznakem značky na dně, pocházející z mužského hrobu č. 59 nekropole nemilanské (obr. 12:5; doprovázel ji jeden železný nůž); ne zcela symetricky umístěná ucha oválného průřezu jsou lepená až po dokončení nádoby, povrch je hladký, největší vyklenutí se nachází zhruba uprostřed těla.

Další analogií je nejspíše také lahvovitá (amforovitá) a nezdobená forma bez jakéhokoliv doprovodného materiálu z ženského hrobu č. 3 z téhož pohřebiště (obr. 12: 2) s chybějící horní partií, avšak dvěma zachovalými dodatečně lepenými uchy oválného průřezu, stávající výšky 16,5 cm, zhotovená ze středně hrubé ostřené hmoty, nestejně vypálená (sendvičový efekt), s povrchem jakoby potřeným tenkou hnědobéžovou vrstvičkou; dno nese „nedotaženou“ značku v podobě čtverce či obdélníku se dvěma úhlopříčkami, stejnou jaká se objevila i na dnech dvou poměrně vyspělých hrnců, ohlašujících nástup mladohradištního zboží (hroby č. 30 a 43).⁷²⁾

Konečně čtvrtý dvouuchý tvar (doprovázený nedochovaným hrnkem), velmi podobný právě popsanému, byl získán z trojhrobu v Náměšti na Hané v trati „Valník“ v roce 1956 (obr. 12: 1). V. Dohnal jej charakterizoval jako dvoukónickou amforku s poškozeným hrdlem a okrajem (stávající výšky 16,6 cm), vyrobenou z šedé hlíny s velmi jemným ostřivem a opatřenou na obou stranách okrově oranžovým povlakem;⁷³⁾ rovněž v tomto případě je lom trojvrstevný, na dně se nachází obtížně rozeznatelná značka, na těle jsou patrné stopy obtáčení a jemného rýžkování. Domníval se, že nejde o keramiku tzv. antických tvarů, ale spíše o zboží související s okruhem tzv. žluté keramiky, objevující se v 7.–8. století v Podunají.⁷⁴⁾ Ve svých posledních pracích, ve kterých při popisu uvedené nádoby již hovoří „... o téměř chybějícím poměrně úzkém válcovitém hrdle s výrazným vodorovným žebírkem“ (?) však naznačil odlišnou interpretaci, spojující náměštský nález s okruhem staromaďarským, což je i dle našeho názoru pohled patrně realističtější.⁷⁴⁾

Zřejmě bychom mohli ještě zmínit i bezuchou obtáčenou láhev vyzvednutou společně s železným nožem z hrobu č. 11 v Olomouci-Holici, kterou se slavonín-

Obr. 12. Zvláštní keramické tvary na středohradištních pohřebištích olomoucké aglomerace – Náměšť na Hané (1), Olomouc-Nemilany (2, 3, 5), Olomouc-Slavonín (4)

ským nálezem po formální stránce spojuje především její nevýrazně vývalkovitě členěné hrdlo; je zvonivě vypálená do okrové (místy černošedé) barvy a zdobená horizontálními i vertikálními pásy vícenásobné vlnice, na podhrdlí pak pásem plochých hřebenových vpichů; úzké hrdlo, na kterém jsou patrné stopy obtáčení, je údajně vytočeno na kruhu (?), vně vyhnutý okraj je horizontálně a kuželovitě seříznutý; nerovný povrch je jemně drsný s lesklými šupinkami slídy, dno lehce dovnitř vklepnuté, hmota středně hrubá ostřená, na lomu je zřetelný sendvičový efekt. Podle autora výzkumu jde v tomto případě (asi oprávněně) o domácí napodobeninu tzv. žluté keramiky nomádského původu, příznačné pro Karpatskou kotlinu v závěru 7. a v 8. století.⁷⁶⁾

V uvedeném prostoru a také na Balkáně (pomineme-li některé jiné části Evropy i asijského kontinentu) se relativně nejčastěji setkáváme s nádobami opatřenými uchy. V avarském prostředí 6.–7./8. století jsou v ruce robené a jedním či dvěma uchy osazené keramické tvary i bezuché láhve blíží se slavonínskému nálezům známým z více míst (např. z pohřebišť v Abony nebo Csákberény): v literatuře jsou označovány jako amforovitě nebo džbánkovitě nádoby (typ III C2/c), geneticky vyváděné z balkánského prostředí a Černomoří, třebaže jako vzor nejsou vylučovány ani amfory používané v Karpatské kotlině.⁷⁷⁾ To ostatně potvrzují i některé nálezy z rumunského a bulharského území, ať už jde o lokality Sultana (kde se ovšem počítá i s ovlivněním z území avarského kaganátu a keramika je traktována jako tzv. žlutá keramika, datovaná do 2. půle 8. století a kolem roku 800), Dolní Lukovit, Devnja 3 nebo Varna (vše zejména 9. věk), vycházející z pozdně antických tradic a připomínající keramiku tzv. antických tvarů.⁷⁸⁾ Také na pohřebišti v Tuchovišti v jižním Bulharsku jsou přítomny velmi blízké formy s uchy, které jsou sice odkazem antického světa, avšak technologií výroby i výzdobnými motivy již přináležejí k slovanské hrnčířské produkci; tyto hybridní tvary jsou tu kladeny do 7.–9. století.⁷⁹⁾

Klasické v ruce modelované láhve časně a středoavarského období se většinou koncentrují, i když ne výhradně, v prostoru východně od Dunaje; lepší kvalita hliněného těsta a povrch často krytý tenkou kvalitní vrstvičkou potěru je odlišující od běžné standardní produkce. Jejich kořeny jsou na různých místech avarského kaganátu různé, využívající jak starší místní podloží a tradice, tak i vklad nomádský, přicházející z centrální Asie.⁸⁰⁾

Naopak zcela odlišné genetické souvislosti i poněkud jiné časové vřočení musíme předpokládat u řídce se vyskytujícího použití uch na keramice u polabských Slovanů (např. východní Holštýnsko, Meklenbursko)⁸¹⁾ ovlivněného – nikoliv však výrazně, nýbrž pouze selektivně – keramickou produkcí karolinské říše, zvláště badofským zbožím.⁸²⁾ Z těchto západních případně i severních teritorií však nemůžeme v tomto směru pro naše prostředí patrně žádné zásadnější vlivy očekávat.

Lahve či láhvovité tvary (nemáme tu nyní na mysli tzv. žlutou keramiku eventuálně keramiku tzv. antických tvarů) představují v západoslovanské keramické produkci zvláštní fenomén, s nímž se od 8./9. století setkáváme v podstatě na všech základních typech hradištních lokalit (pohřebišť, hradiska, sídliště).⁸³⁾ Přestože od souhrnného zpracování problematiky, týkající se tohoto ladného keramického tvaru, uplynulo téměř půlstoletí,⁸⁴⁾ zůstávají tehdy nastíněné hypo-

tézy a závěry v převaze stále v platnosti, když mírně se rozrostla především pramenná základna. Konstatování, že primární impulzy pro vznik láhvi je nezbytné hledat zejména v Karpatské kotlině, že jejich největší rozšíření je ve vlastních Čechách (zvláště severozápadní Čechy a střední Polabí) a že Morava je na tom v tomto směru nepoměrně hůře „jak počtem tak i množstvím variant“ atd., má svou stálou platnost a nepochybně racionální jádro.⁸⁵⁾ Odhlédneme nyní proto od situace v Čechách a podívejme se, jak vypadá současný stav právě na Moravě. Pomineme-li spíše ojedinělé zlomky, jež lze s větší či menší mírou pravděpodobnosti sledovanému typu nádob přiřknout⁸⁶⁾ a vyloučíme-li evidentně „mladé“ kusy 11./12.–13. věku, případně jejich podstatné části,⁸⁷⁾ máme na Moravě k dispozici přibližně 24 celých nebo téměř celých v literatuře zmiňovaných exemplářů z 18 lokalit, hlásících se do 8./9.–10./11. století. Některé z nich (Vícemilice, Němčice na Hané, Holasice u Rajhradu, Klobouky u Brna) – s odkazy na patřičnou literaturu – již byly publikovány v zásadní studii Váňové,⁸⁸⁾ jiné v ní nebyly zohledněny (Kelč)⁸⁹⁾ nebo ještě nebyly známy. Jedná se především o 7 láhví ze systematického archeologického výzkumu na Pohansku u Břeclavi, kladených do 9. století⁹⁰⁾ a 2 mladší, tvarově si velmi podobné kusy pocházející od 6. kostela z objektu č. III v Mikulčicích⁹¹⁾ a z Lanžhota.⁹²⁾ Další láhve – dosud blíže nezveřejněné – jsou pak k dispozici z Mašovic, Kobylnic, Holubic, Slavkova, Kroměříže, Kostelce, Boškůvek, Horního Břečkova a patrně i z jiných míst.⁹³⁾ Konečně musíme zmínit i oba exempláře s uchy ze Slavonína a Nemilan, k nimž prozatím z našeho prostředí postrádáme jakékoliv analogie.

Slavonínská láhev (samozřejmě bez uch) se svým tvarem a zejména žebříkovitě členěným hrdlem, představujícím jistě starobylý a v českém milieu zřejmě na vzory z doby římské a stěhování národů (?) navazující prvek,⁹⁴⁾ blíží některým zástupcům varianty IIIc (např. Přelice) – štíhlejším vejčitým tvarům s nižším a širším hrdlem.⁹⁵⁾ Vývalkovitě členění hrdel či horních částí nádob, známé i z některých jihomoravských lokalit (např. Dolní Věstonice, Strachotín-Petrova louka, Břeclav-Pohansko, Mušov), ale také z východních Čech (Stará Kouřim), je výzdobným prvkem s malou frekvencí výskytu⁹⁶⁾ a navazuje zde nejspíše na panonské tradice.⁹⁷⁾ Původ takto zdobené keramiky je ovšem hledán také v horním Poodří a Malopolsku⁹⁸⁾ a relativně značné obliby dosahoval v tzv. tornowském typu, obzvláště na území Lužice a Dolního Slezska.⁹⁹⁾

Nepochybně důležitý moment při klasifikaci a zvláště časovém zařazení studované láhve představuje rovněž složení hliněného těsta a barva vypálení (viz výše). Poněkud připomíná keramiku z povelkomoravského horizontu na Pohansku, získanou z vrstev ve vnitřním prostoru kostela a v jeho bezprostřední blízkosti, prezentovanou i horní částí nádoby vyrobené z jemně plaveného špinavého materiálu a zdobené na hrdle šikmo kladenými vseky, pod nimiž probíhá téměř pravidelné obvodové žlábkování.¹⁰⁰⁾ Celý soubor, v němž je hojně zastoupen také tuhovává hrnčina, je řazen – stejně jako obdobný korpus z objektů po destrukci dvouapsidové rotundy v Mikulčicích – do průběhu 2. půle 10. věku.¹⁰¹⁾ Analogie jsou shledávány na některých slezských hradištních lokalitách (Hradec u Opavy, Opava-Kylešovice, Chotěbuz-Podobora) i dalších lokalitách.¹⁰²⁾ Pro eventuální časové vřočení také slavonínské láhve někam do průběhu 10. století však hovoří kromě uvedeného (podmíněně) a celkového habitu samotné nádoby včetně slo-

žité značky na jejím dně především jiné, relevantnější skutečnosti. Jsou jimi totiž nálezy obdobných tvarů vybavených dvěma uchy a vyznačujících se právě vícenásobným žebírkovitým členěním svých cylindrických hrdel (2 až 4 žebírka), vážící se ke staromaďarskému prostředí. Jejich prototypy jsou často vyváděny z území chazarského kaganátu (zpravidla ze saltovo-majacké kultury).¹⁰³ Mají povětšinou kulovité nebo baňaté tělo (existují však i štihlejší hrncovité až láhvovité tvary) a někdy bývají opatřeny dvěma protilehlými uchy; byly obtáčeny na pomalu rotujícím hrnčířském kruhu, přičemž tělo a hrdlo s okrajem jsou formovány zvláště, pravděpodobně stejně jako dno a k němu přiléhající výduť. Nepočítá se s jejich výrobou v masovějším měřítku a zpravidla pocházejí z bojovnických jezdeckých hrobů, vyskytujících se především v povodí horní Tisy, kde jsou spojovány s turecky hovořícími Kovary respektive Kalisty či Abasy, kteří nejspíše mohli tuto zvláštní keramiku v 9. století zprostředkovat starým Maďarům na své cestě z Choresmu.¹⁰⁴ Některými badateli je ovšem poukazováno na skutečnost, že paralely k těmto výjimečným nádobám je možno hledat na mnohem rozsáhlejším teritoriu a že není vůbec žádných dokladů pro to, abychom je považovali za výrobky uvedených etnických skupin.¹⁰⁵

Naposledy se problematikou tohoto zvláštního druhu nádob zevrubně zabýval – v souvislosti s odkryvem staromaďarského jezdeckého hrobu v polském Przemyslu, vybaveného mimo jiné právě dvouuchou amforkou s žebírkovitě členěným hrdlem – M. Parczewski¹⁰⁶ a později také I. Fodor.¹⁰⁷ Podle vůbec prvního nálezu takto formované nádoby z Čierne nad Tisou na východním Slovensku¹⁰⁸ označil Parczewski tuto keramickou skupinu jako typ Čierna¹⁰⁹ a zařadil do ní ještě identický tvar z východoslovenského Bielu¹¹⁰ a maďarského Hajdúsámsonu publikovaný K. Mesterházyem,¹¹¹ který jako první sestavil katalog známých nálezů keramiky s žebírkovitě členěnými hrdly a uvedl je v ucelené podobě do literatury. Přiřadil sem ovšem i časově synchronní v ruce robený vyšší vázovitý tvar s vně vyhnutým okrajem a dvěma menšími uchy na rozhraní neprofilovaného hrdla a plecí, vypálený do červenohnědé až šedohnědé barvy a na těle zdobený (pod uchy) pásy vícenásobné vlnice a hřebenovými pásy ze Stredy nad Bodrogom,¹¹² připomínající nálezy slavonský a nemilanský. V polovině 80. let tak bylo k dispozici cca tucet takto utvářených nádob (s uchy i bezuchých), příznačných především pro Karpatskou kotlinu v průběhu 10. století, během následujícího věku se však již zcela vytrácejících (Halimba, Nagyhegyez, Szob-Vendelin, Zalavár, Miskolc, Tiszabura, Tiszaeszlár, Majs ad.)¹¹³

Novějšími výzkumy k nim přibýly další nečetné exempláře včetně baňaté bezuché světle hnědé láhve s kónickým žebírkovaným hrdlem zdobené na podhrdlí pásy vícenásobné vlnice a na ně navazujícími jemnými rýhami jdoucími po celém těle, pocházející z výzkumů dřevohlinitého opevnění ve východomaďarském Borsodu.¹¹⁴ Z téže lokality jsou ovšem známy i dva malé, rovněž do světle hnědé a šedé barvy vypálené hrnky se dvěma uchy a cylindrickým mírně kónickým žebírkovaným hrdlem, zdobené jemnými obvodovými rýžkami, rozšiřující skupinu dvouuchých tvarů typu Čierna.¹¹⁵ Láhvovitá forma s vysokým válcovitým hrdlem se třemi žebírky byla vyzvednuta i na staromaďarském pohřebišti v Čomě na Zakarpatské Ukrajině.¹¹⁶ Opomenout bychom neměli ani dvě kvalitně obtáčené nádoby ze souboru keramických nálezů cizí provenience (rozsahem a tvarovou

náplní nemající v Karpatské kotlině analogie), získané z hrobů 10. století (ženské hroby I č. 449 a 505) na rozsáhlém pohřebišti v Čakajovcích na jihozápadním Slovensku.¹¹⁷ Jsou charakterizovány jako dvouuché amforovité tvary světle šedé barvy vypálení (případně s povrchem pokrytým tenkou vrstvičkou z jemně plavené hlíny) s nižším válcovitým hrdlem a přímým eventuálně mírně vně vyhnutým ústím a vejčitým nebo dvoukónickým tělem. Dna nesou značku v podobě svastiky a prostého otisku hrnčířské podložky, výzdoba sestává z kombinace vpichů (vryp), pásů jednoduché vlnice a obvodových pravidelných rýžek (č. 449), případně jen samotných mělkých obvodových rýh (č. 505). Důležité je i nasazení uch na rozhraní hrdla a plecí, jdoucích až po maximální vyklenutí. Tvar z hrobu č. 449 s jedním plastickým žebírkem na hrdle se nejvíce blíží typu Čierna a snad jej můžeme takto také klasifikovat, láhvovitá forma z hrobu č. 505 velmi připomíná oba v úplnosti zachovalé exempláře olomoucké.

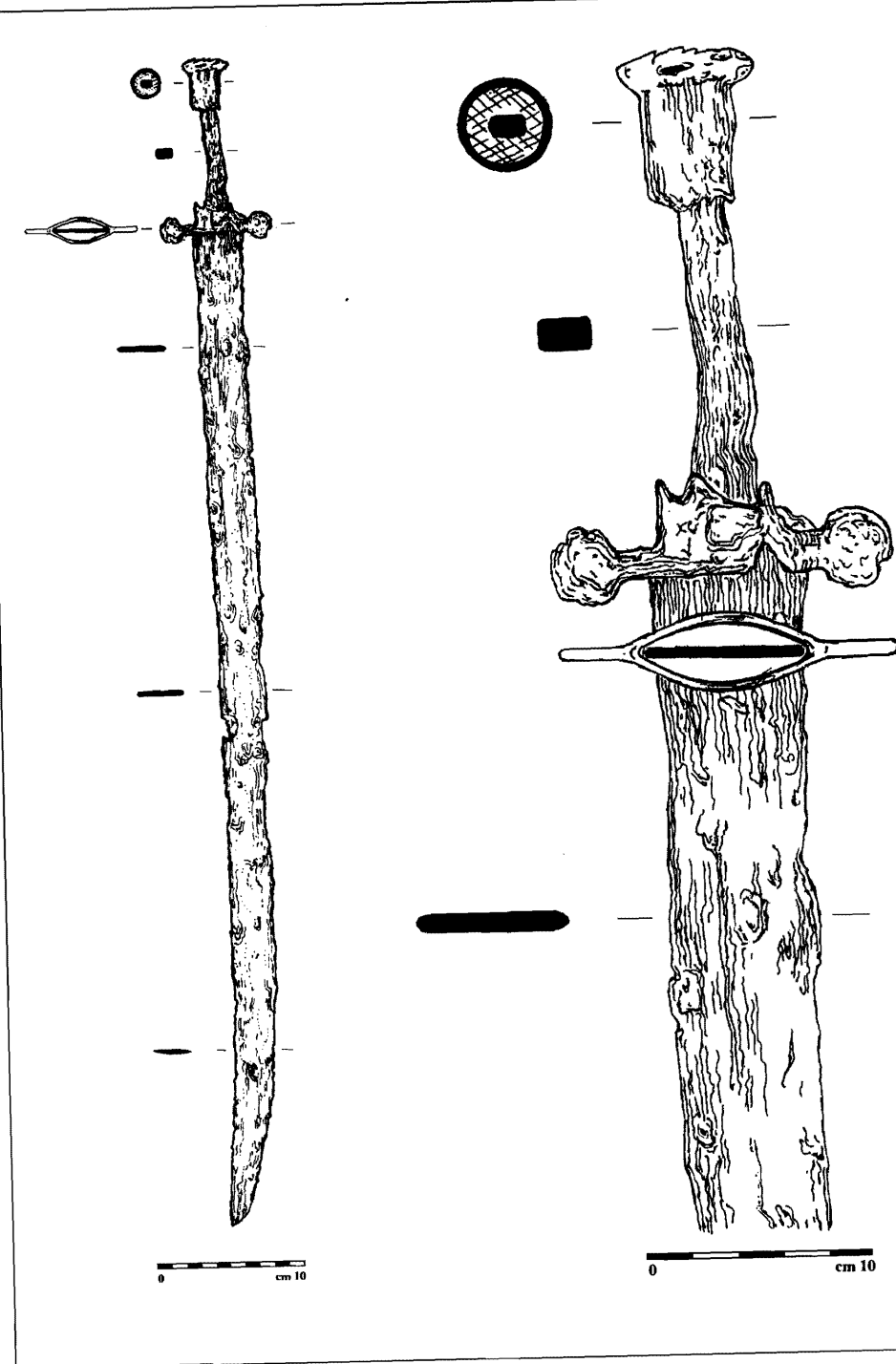
Veškeré dvouuché nádoby uvedeného typu (Čierna) se mimo své základní a příznačné atributy vyznačují nevelkou avšak dosti kolísající výškou, pohybující se v rozmezí od 9 respektive 10 cm (Borsod) přes 14,3 cm (Przemysl), 14,4 cm (Hajdúsámson) a 15,9 cm (Čierna; Pastor 1952, 487 však uvádí výšku 15,5 cm) až po 18,5 respektive 18,7 cm (Čakajovce a Biel) a vcelku jednotnou barvou vypálení ve spektru od šedých případně světle šedých, žlutošedých či světle hnědých tónů až po ojedinělé červenohnědé zbarvení povrchu, přičemž není neobvyklý ani tzv. sendvičový efekt; u nádob z Čierne a Čakajovců je konstatován jemný povrchový nátěr. Ve čtyřech případech (Čakajovce, Čierna, Hajdúsámson, Przemysl) byla na dně shledána značka, rozeznatelné jsou stopy obtáčení především v horních partiích (ale i při dnech); výzdoba je spíše ojedinělá a s výjimkou bohatě zdobené amfory čakajovské se vyskytuje pouze v podobě obvodových nepravidelných rýžek (Borsod).

Porovnáme-li nyní všechny čtyři dvouuché formy z olomouckých pohřebišť s výše uvedenou skupinou nádob typu Čierna, vidíme zde jisté nepřehlédnutelné souvislosti. Pokud jde o neúplné tvary z Náměště a Nemilan, u nichž shodou okolností chybí právě důležité horní partie (hrdlo s okrajem), takže se k jejich utváření nemůžeme blíže vyjádřit, jakkoliv V. Dohnal¹¹⁸ u náměštského kusu náznak žebírka vidí, jsou to především ucha, hnědobéžová eventuálně oranžová vrstvička (povlak) na povrchu obou nádob, stopy obtáčení a jemného rýžkování, ale i značka na dnech, napovídající, že by mohly s uvedeným okruhem památek nějak souviset; pokud se však jejich výšky týká, obě byly nepochybně poněkud vyšší než veškeré dosud známé exempláře. Co je ovšem pozoruhodné je skutečnost, že v obou případech byly v jejich blízkosti odkryty pietně uložené koňské pohřby (1 v Náměšti, 3 v Nemilanech – hroby č. 35, 36, 38 bez vnitřní úpravy a milodarů) a na nemilanské nekropoli byl nebožtík vybaven dokonce železnou lehce zakřivenou jednosečnou šavlí zvláštního typu¹¹⁹ (obr. 13; hrob č. 64, vzdálený od koňských pohřbů č. 35 a 36 přibližně 5 m),¹²⁰ zbraní, která se však v průběhu 2. půle 10. století již vytrácí z hrobové výbavy.¹²¹ Upozornit je nutno také na nálezy rombických hrotů z vrstev i z objektu z 9.–1. poloviny 10. století v Olomouci-Biskupském náměstí a také z Pekařské ulice (obr. 10: 3–6), z vrstvy kladené před rok 1000.¹²² To vše jsou prvky, které na Olomoucku nasvědčují silicím vlivům z Karpatské kotliny, patrně někdy na přelomu 9. a 10. století a v průběhu jeho

1. půle. Na druhou stranu musíme ovšem připomenout, že samostatné pohřby koní či jejich částí (na rozdíl od společenství pohřbívajících na avarských resp. avarsko-slovanských pohřebištích) nejsou u starých Maďarů 10. století známy, když většinou se nalézají jen pozůstatky vybraných dílů koňského těla (lebka, končetiny, kůže) uložené v různých pozicích přímo v jezdeckých bojovníckých hrobech.¹²³⁾

Východní respektive jihovýchodní impulsy můžeme předpokládat i v případě zbývajících dvou nádob – láhví s uchy (jistě paralely zejména v tektonice i výzdobě pozorujeme především u celých tvarů ze Stredy nad Bodrogom, Tiszabury anebo Borsodu), z nichž slavonská se zřetelně profilovaným hrdlem odráží snad tyto trendy nejmarkantnější; naznačené vlivy asi reflektuje také vázovitý až láhvovitý tvar na odsazené „nožce“ z nemilanského hrobu č. 37, obtáčený a po celém těle pečlivě zdobený, vypálený do světlejší cihlové barvy (obr. 12: 3). Domníváme se, že obě láhve – stejně jako poškozený kus z Nemilan (srv. identické značky na dně této nádoby a vyspělých hrnců z hrobů č. 30 a 43) – byly zhotoveny z místního materiálu, přičemž láhev ze Slavonína s možným delším časovým odstupem za ostatními dvouuchými exempláři, a to patrně někdy v období před a kolem poloviny 10. století (?). Tomuto navrhovanému datování neodporuje ani pozice hrobu č. 48 v rámci slavonské nekropole, nacházejícího se na rozhraní mezi staršími velkomoravskými pohřby a nově se formujícím řadovým hřbitovem mladohradištním. Ostatně určité vazby k Transdanubii (k pozdější tzv. belobrdské kultuře) signalizují i některé jiné předměty (např. lité gombíky apod.). Nelze rovněž vyloučit, že právě z tohoto okruhu lze také vyvádět – nejspíše Moravou zprostředkovaně – i ovlivnění českých láhví s žebírkovaným hrdlem, jak to už koneckonců naznačili A. Koperski a M. Parczewski.¹²⁴⁾

Ve srovnání s jižními regiony Moravy¹²⁵⁾ se zdá, že relativně četnější koncentrace nálezových celků i jednotlivých artefaktů právě na Olomoucku, majících jistý vztah k nově příchozím nomádským dobyvatelům, paralyzujícím velkomoravský stát a ovládajícím karpatský bazén, může vypovídat o jejich intenzivnějším působení na zdejší prostor,¹²⁶⁾ jakkoliv předměty charakteristické pro nejstarší horizont staromaďarských památek postrádáme. Zvýrazňuje a podtrhuje význam olomoucké aglomerace (kam se mohla z jihu stáhnout část obyvatelstva i zbytky moravské nobility) jako přirozeně se vyvíjejícího geografického celku s dlouhou tradicí, který nemusel být postižen tak silně jako jižní části země.¹²⁷⁾ Samotné strategické postavení olomouckého kopce na křižovatce důležitých komunikačních tepen – západovýchodní (v 10.–12. století rozhodující, později zvané Trstenická)¹²⁸⁾ a severojižní, směřující z jižní Moravy (Uher) a Brněnska k Olomouci a dále především Moravskou branou do Slezska (Poodří) a Malopolska¹²⁹⁾ a nutnost kontroly tohoto významného komunikačního uzlu – pak mohly být jedním z impulsů pro eventuální trvalejší maďarskou přítomnost,¹³⁰⁾ neboť přes Moravu jistě směřovala část jejich výprav na západ i na sever (srv. výskyt maďarských nálezů v předpolí Moravské brány [Czechowice – bojovnícký hrob se šavlí] respektive ve Slezsku a na Krakovsku, ale i v samotných Čechách, přes které zřejmě zvláště v době některými badateli předpokládaného česko-maďarského spojení procházely maďarské oddíly při svých taženích zejména do Saska a Durynska, i když zdejší hornatý a lesnatý terén nebyl pro jejich způsob vedení boje právě nejpříznivější; avšak jednalo se jednoznačně o nejkratší

Obr. 13. Železná šavle, nalezená v Olomouci-Nemilanech

trasy, přirozenějším a schůdnějším by se jevil postup proti toku Dunaje a poté Ponábím či Pomohaním směrem k severu).¹³¹⁾ Připomeňme ještě, že archeologicky nebylo zaznamenáno zničení anebo úpadek olomouckého ústředí¹³²⁾ a že i prozatím se jeví nepřerušovaná kontinuita pohřbívání na některých satelitních nekropolích, dislokovaných na přístupových cestách ubírajících se k tomuto centru, podporuje úvahy v tom smyslu, zda se zde nemohly v nějaké formě zachovat lokální politicko-ekonomicko-správní (a možná i církevní?) struktury, které po rozpadu Velké Moravy byly sice v zájmu svého vlastního přežití nuceny spolupracovat s rozhodující vojenskou silou v tehdejší střední Evropě – starými Maďary, avšak udržely si jistou míru samostatnosti.

Ptáme-li se na závěr našeho příspěvku, jak to tady vlastně s Moravou v 10. století bylo, můžeme snad na základě shromážděných skutečností konstatovat následující. O cílenou okupaci jistě nešlo, na to nebyli Maďari, jak jsme již předeslali, dostatečně početní, nemáme pro to také žádné doklady (písemné ani archeologické), avšak klíčové body na rozhodujících komunikačních tazích případně mohli prostřednictvím svých posádek kontrolovat (Olomouc?). Nelze také vyloučit jistou formu tributární závislosti, zůstává ovšem nezodpovězeným, co mohla zpuštěná a zbídačená, dílem jistě i vylištěná země – zbavená své elity a rozhodujících hradů – ještě nabídnout. Možné a svým způsobem i přijatelné je to, co s jistou nadsázkou nazýváme „dobrovolně povinnou spoluprací“ s novými hegemony, neboť jejich bezprostřední sousedství Moravy nutilo vycházet s nimi – velmi pravděpodobně v podřízeném postavení – přinejmenším až do 50. let 10. století pokud možno „bezproblémově“, přičemž lze připustit vzájemnou a spíše asi příležitostnou kooperaci a spolupráci především na poli vojenském, tzn. při účasti na kořistnických výpravách, eventuálně při přípravách těchto tažení anebo zajištění hladkého a klidného průběhu přesunu maďarských oddílů. Na stále aktuální otázku zformulovanou Dušanem Třeštíkem¹³³⁾ „... zda Velkou Moravu vyvrátili Maďari nebo zda podlehla své vlastní vnitřní slabosti a Maďari jí zasadili jen poslední úder“, však jasnější odpověď stále hledáme a zřejmě ještě nějaký čas hledat budeme.

POZNÁMKY:

- 1) František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, Praha 1908, s. 43–44.
- 2) Mechthild SCHULZE, *Das ungarische Kriegergrab von Aspres-lès-Corps. Untersuchungen zu den Ungarneinfällen nach Mittel-, West- und Südeuropa (899–955 n. Chr.) mit einem Exkurs zur Münzchronologie altungarischer Gräber*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 31, 1984, srv. přehledné mapky na s. 480–482.
- 3) Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů*, Památky archeologické 77, 1986, s. 18–80; Vladimír NEKUDA, *Magyaren und Mäbrer um die Wende des 9. und 10. Jahrhunderts im Licht archäologischer Funde und Forschungen*, in: Baiern, Ungarn und Slawen im Donauraum, Linz 1991, s. 121–138; Gábor NEVIZÁNSZKY, *Magyar jelleű régészeti leletek Cseh- és Morvaországban*, in: Magyarok térben és időben a Tudományos Füzetek 11., Tata 1999, s. 125–139; srv. také M. SCHULZE, *Das ungarische Kriegergrab*; Mechthild SCHULZE-DÖRRLAMM, *Untersuchun-*

gen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 35 (1988), 1991, s. 373–478; TÁŽ, *Die Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde*, in: Joachim HENNING (Hrsg.), *Europa im 10. Jahrhundert*, Mainz am Rhein 2002, s. 109–122.

- 4) Dušan TŘEŠTÍK, *Pád Velké Moravy*, in: Typologie raněfeudálních slovanských států ve střední a jihovýchodní Evropě, Praha 1987, s. 36–37; TÝŽ, *Kdy zanikla Velká Morava?*, Studia mediaevalia pragensia 2, 1991, s. 20; TÝŽ, *Počátky Přemyslovců*, Praha 1997, s. 286; vyvrácení Velké Moravy, respektive jejího jádra v Pomoraví, na podzim roku 902 – jak to vidí někteří maďarští badatelé, naposledy např. znovu György GYÖRFFY, *Die Landnahme der Ungarn aus historischer Sicht*, in: Michael MÜLLER-WILLE und Reinhard SCHNEIDER (Hgg.), *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters*, Sigmaringen 1994, s. 78–79 – odkázal do patřičných mezí v již citovaných pracích D. Třeštík.
- 5) Zdeněk KLANICA, *Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech*, in: Josef POULÍK – Bohuslav CHROPOVSKÝ (edd.), *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Praha – Bratislava 1985, s. 119.
- 6) Taťána KUČEROVSKÁ, *Zahlungsmittel im 9. und 10. Jahrhundert*, in: Rappports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave 2, Bratislava 1980, s. 215–219.
- 7) D. TŘEŠTÍK, *Pád Velké Moravy*, s. 33–34.
- 8) Přítomnost Slovanů na loupeživých výpravách předpokládá na základě vybavení některých hrobů původní populace západními mincemi na pohřebišti v Halimbě např. Károly MESTERHÁZY, *Die Landnahme der Ungarn aus archäologischer Sicht*, in: Michael MÜLLER-WILLE und Reinhard SCHNEIDER (Hgg.), *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters 2*, Sigmaringen 1994, s. 58.
- 9) László KOVÁCS, *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit*, Budapest 1989, s. 113; většina mincí z období zaujetí země, získaná na západě buď jako kořist, tribut anebo žold, je opatřena dvěma, výjimečně třemi či čtyřmi otvory.
- 10) Jsme si přítom vědomi, že jakkoliv jde o tvary pro domácí populaci ne právě typické, setkáváme se s nimi jak v hrobech slovanských bojovníků – vždy ovšem pohřbených podle domácích zvyklostí a s charakteristickými milodary – tak také v sídlištním materiálu (pro Pohansko u Břeclavi např. Jana VIGNATIOVÁ, *Břeclav-Pohansko. Slovanské osídlení jižního předhradí*, Brno 1992); jsou známy kupř. z pohřebišť ve Starém Městě, Brně-Židenicích (Vilém HRUBÝ, *Staré Město. Velkomoravské pohřebišť „Na valách“*, Praha 1955, s. 178, 189), Stěbořicích (Lumír JISL, *Výzkum slovanských mohyl ve Stěbořicích r. 1953*, Časopis Slezského muzea 4, série B, 1954–1955, s. 70), Dolních Věstonicích (Rudolf TICHÝ, *Výzkum na slovanském pohřebišti v Dol. Věstonicích*, PV 1956, Brno 1959, s. 50–52), Těšově (Bořivoj DOSTÁL, *Slovanská pohřebišť ze střední doby hradištní na Moravě*, Praha 1966, s. 184), Nenkovicích (Bohuslav KLÍMA, *Zachraňovací výzkum na slovanském pohřebišti u Nenkovic (okr. Hodonín)*, PV 1985, Brno 1987, s. 42) anebo Břeclavi-Pohansku (František KALOUSEK, *Břeclav-Pohansko 1. Velkomoravské pohřebišť u kostela*, Brno 1971, s. 35, 159); názor M. SCHULZE-DÖRRLAMM, *Das ungarische Kriegergrab*, s. 486; TÁŽ, *Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 40 (1993), 1995, s. 597; TÁŽ, *Die Ungarneinfälle*, s. 111, že nebožtíci s rombickými hroty v mužských hrobech č. 20 a č. 275 na Pohansku jsou obětí střetu s Maďary není jednoznačně prokazatelný, třebaže u hrobu č. 275 jej zcela vyloučit nelze (?); G. NEVIZÁNSZKY, *Magyar jelleű*, s. 126–127 naopak, i když opatrně, soudí, že by se v tomto případě mohlo jednat o staromaďarský zvyk vstřelování šípů do hrobu (?), což ovšem pokládáme za nanejvýš nepravděpodobné; na druhou stranu se hroty s tulejkou, příznačné pro slovanské prostředí, vyskytují – jakkoliv víceméně výjimečně – i ve

- staromaďarských hrobech (např. László RÉVÉSZ, *A karosi honfoglalás kori temető*, Miskolc 1996, s. 299, 349; obecně Alexander RUTTKAY, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (2)*, Slovenská archeológia 24, 1976, s. 329).
- 11) Josef POULÍK, *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*, Praha 1975, s. 88 – nartex a atrium zničeny požárem.
  - 12) Toto zdání může být ovšem do jisté míry klamné, neboť údajně před zahájením výzkumů na předhradí byla svrchní vrstva bez bližšího ohledání mechanicky odstraněna a s ní tak mohly zmizet i nejmladší nálezy. Pozoruhodné je ovšem relativně vyšší množství seker (spíše úzkého tvaru často i se zachovalým toporem), nalezených v řečišti pod téměř 40m dlouhým mostem, jímž se sz. branou vstupovalo do areálu předhradí, z nichž některé by případně mohly souviset s jeho obranou právě v tomto období – srv. Lumír POLÁČEK – Otto MAREK – Rostislav SKOPAL, *Holzfunde aus Mikulčice*, in: L. POLÁČEK (Hrsg.) *Studien zum Burgwall von Mikulčice 4*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 18, Brno 2000, s. 200–201.
  - 13) L. POLÁČEK – O. MAREK, *Die Grabung in Mikulčice 1954–1992*, in: Falko DAIM – Lumír POLÁČEK (Hgg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice 1*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 2, Brno 1995, s. 13–82.
  - 14) Z. KLANICA, *Předběžná zpráva o výzkumu slovanského hradiska v Mikulčicích za rok 1996, okres Hodonín*, PV 1966, Brno 1967, s. 45; Z. MĚŘÍNSKÝ, *Morava v 10. století*, s. 31.
  - 15) Srv. M. SCHULZE-DÖRRLAMM, *Das ungarische Kriegergrab*, s. 477–479; TÁŽ, *Untersuchungen zur Herkunft*, s. 398; TÁŽ, *Die Ungarneinfälle*, s. 110; naposledy byl např. takový hrob mimo užší Karpatskou kotlinu odkryt v dolnorakouském Gnadendorfu – Ernst LAUERMAN, *Ein landnahmezeitliches Reitergrab aus Gnadendorf*, *Archäologie Österreichs* 11/2, 2000, s. 34–35.
  - 16) A. RUTTKAY, *Waffen und Reiterausrüstung*, s. 287–288 – typ IA; L. KOVÁCS, *Die Waffen der landnehmenden Ungarn: Säbel, Kampfxüste, Lanzen*, *MittArchInst* 10/11, 1980/81, Budapest, s. 247.
  - 17) Z. MĚŘÍNSKÝ, *Morava v 10. století*, s. 32–33; Andrea BARTOŠKOVÁ, *Slovanské depoty železných předmětů v Československu*, *Studie AÚ ČSAV Brno* 13/2, Praha 1986, s. 25–28.
  - 18) J. VIGNATIOVÁ, *Břeclav-Pohansko*, s. 63.
  - 19) Tamtéž, s. 62–63.
  - 20) M. SCHULZE-DÖRRLAMM, *Untersuchungen zur Herkunft*, s. 382–383.
  - 21) G. NEVIZÁNSZKY, *Magyar jellegű*, 128; technika výzdoby upomíná na takto provedená udidla v kombinaci železo-stříbro anebo některé přezky v kombinaci bronz-stříbro ze staromaďarských hrobů – srv. katalog *La Hongrie de l'an Mil*, Milan 1998, s. 79, 101.
  - 22) Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ, *Osídlenie Nitry na prelome 9.–10. storočia a príchod Maďarov*, in: Richard MARSINA (ed.), *Nitra v slovenských dejinách*, Martin 2002, s. 132–133.
  - 23) Z. MĚŘÍNSKÝ, *Morava v 10. století*, s. 31; TÝŽ, *Keramika 6. až 1. poloviny 13. století na Moravě a její vztahy ke slezské oblasti*, *Śląskie prace prahistoryczne* 2, 1991, s. 172–173.
  - 24) L. KOVÁCS, *Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38, 1986, s. 225.
  - 25) J. POULÍK, *Mikulčice*, s. 90.
  - 26) J. POULÍK, *Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic*, *Památky archeologické* 48, 1957, s. 322–326.
  - 27) Z. MĚŘÍNSKÝ, *Morava v 10. století*, s. 64.
  - 28) V. HRUBÝ, *Staré Město. Velkomoravský Velehrad*, Praha 1965, s. 205.
  - 29) Luděk GALUŠKA, *Předběžné hodnocení výzkumu profánní kamenné architektury ve Starém Městě „Na dědině“*, in: L. GALUŠKA (ed.), *Staroměstská výročí*, Brno 1990, s. 129–130; TÝŽ, *Uberské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské*, Brno 1996, s. 21.
  - 30) Za přátelské upozornění na uvedené nálezy a za umožnění jejich publikace děkuji kolegovi Ludku Galuškoví.
  - 31) Podobné železné tvary ze sektoru 3/54 mladší hradební konstrukce hradiska kouřimského publi- koval např. Miloš ŠOLLE, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Praha 1966, s. 30, 188, 192–193, který hledal jejich spojitost s koňskou výstrojí.
  - 32) Mária REJHOLCOVÁ, *Pobrebisko z 10.–12. storočia v Nových Zámkoch*, Slovenská archeológia 22, 1974, s. 445, 456.
  - 33) Attila KISS, *Baranya megye X–XI. századi sírletelei*, Budapest 1983, tab. 46, 55, 77; Csanád BÁLINT, *Südüngarn im 10. Jahrhundert*, Budapest 1991, s. 64; L. RÉVÉSZ, *A karosi honfoglalás*, s. 223, 226, 330–331; Zdeněk VÁŇA, *Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.–XII. století*, Slovenská archeológia 2, 1954, s. 51–104; Anton TOČÍK, *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*, *Archeológia* 2, 1954, s. 73, 111, 113, 121; G. NEVIZÁNSKY – Priska RATIMORSKÁ, *Staromaďarské kostrové pobrebiská z 10. storočia v Nesvadoch*, *Archeologické rozhledy* 43, 1991, s. 261; Milan HANULIAK, *Gräberfelder der slawischen Population im 10. Jahrhundert im Gebiet der Westslowakei*, Slovenská archeológia 40, 1992, s. 268, 286; Alexandru RADULESCU – Ervin GÁLL, *Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Temesvár (Timișoara) – „Csókaerdő“*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52, 2001, s. 182–183; Călin COSMA, *Gräberfelder, Einzelgräber und Grabfunde unsicheren Charakters aus dem 9.–10. Jb. im westen und nordwesten Rumäniens*, in: Călin COSMA – Dan TAMBA – Aurel RUSTOIU (Hgg.), *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea dicata*, Zalău 2001, s. 547; ve východoevropských stepích se s nimi setkáváme v saltovo-majacké kultuře od počátku 9. století, stejně jako kupř. na severním Kavkaze a mnoha dalších místech – srv. S. A. PLETNĚVA, *Vostočnojevropejskije stěpi vo vtoroj polovině VIII–X v. – Saltovo-majackaja kulturna*, in: Stěpi Jevrazii v epochu sredněvěkovija, *Archeologija SSSR*, Moskva 1981, s. 150, 273.
  - 34) M. HANULIAK – M. REJHOLCOVÁ, *Pobrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie)*, *Vyhodnotenie*, Bratislava 1999, s. 76.
  - 35) Podrobně k situaci na moravsko-uherském pomezí v 10.–13. století např. Metoděj ZEMEK, *Moravsko-uherská hranice v 10. až 13. století*, Brno 1972, upozorňující zejména na krvavé kumánské vpády !; knoflíky neodpovídají ani exemplářům užívaným např. Pečeněhy, ale ani Polovci – S. A. PLETNĚVA, *Pečeněgi, Torki i Polovcy v južnorusskich stěpjach*, *Matěrialy i issledovanija po archeologii SSSR (= MIA)*, N° 62, Moskva – Leningrad 1958, s. 153–159, jakkoliv o materiální kultuře Pečeněhů 10. století, usazených v Karpatské kotlině, zvláště v okrajových pohraničních oblastech, toho nevíme mnoho – Istvan ERDELI, *O Pečeněgach na territorii Vengrii (k postanovke voprosa)*, in: *Matěrialy I tys. n. e. po archeologii i istorii Ukrainy i Vengrii*, Kyjev 1996, s. 164; V tomto kontextu lze poukázat na nomádský, zatím podrobně nezhodnocený, a proto i obtížně interpretovatelný hrob z neznámé lokality na Českolipsku, obsahující mj. také 19 rolniček a cínovou okrasnou perlu, kladený však již do 7. nebo na počátek 8. století (?) – Rudolf TUREK, *Slovanský pravěk Libereckého kraje*, *Sborník Severočeského muzea, Historia* 1, 1958, s. 128.
  - 36) L. GALUŠKA, *Dvě velkomoravské kovářny s depoty ze Starého Města*, *Časopis Moravského muzea* 77, vědy společenské, 1992, s. 160.
  - 37) K problematice datování valu na Pohansku naposledy podrobně Z. MĚŘÍNSKÝ, *Hradisko Břeclav-Pohansko a počátky břeclavského hradu*, *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana* 1, 2000, Brno 2001, s. 72–74, který rovněž upozorňuje na obdobné prvky opevňovací techniky i na některých dalších lokalitách jihomoravského a dolnorakouského prostoru, jež jsou vesměs datovány do pokročilé 2. poloviny 9. až na přelom 9. a 10. století – Strachotín-Petrova Louka, Znojmo-Hradiště sv. Hypolita, Staré zámky u Lišně, Gars-Thunau apod. – a jež mají shodný zánikový horizont, dávány do souvislosti s maďarskými útoky.

- 38) B. DOSTÁL, *Břeclav-Pobansko. Velkomoravský velmožský dvorec*, Brno 1975, s. 191; TÝŽ, *Dvacet let archeologického výzkumu Břeclavi-Pobanska*, *Vlastivědný věstník moravský* 30, 1978, s. 149.
- 39) B. DOSTÁL, *Obytné zemnice z řemeslnického areálu Břeclavi-Pobanska*, *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university (= SPFFBU) E 32*, 1987, s. 97; TÝŽ, *K sídlištní keramice blatnicko-mikulčického horizontu*, *SPFFBU E 38*, 1993, s. 68–69; J. VIGNATIOVÁ, *Břeclav-Pobansko*, s. 84–85.
- 40) B. DOSTÁL – J. VIGNATIOVÁ, *Břeclav-Pobansko 1984 (okr. Břeclav)*, *Přehled výzkumů 1984*, Brno 1987, s. 36–37; Stranou ponecháváme výstavu jezdců uloženou společně s koňskou kostrou v trati „Přední čtvrtky“ u Staré Břeclavi, jež by sice mohla mít vztah k nomádkému milieu, avšak některé nálezy – např. ostruhy (s dlouhým bodcem) Maďary nepoužívané anebo tzv. podkova (bez otvorů ?) – ale i kostra koně (celého ?) nabádají k opatrnosti – podrobně Z. MĚŘÍNSKÝ, *Morava v 10. století*, s. 29.
- 41) István FODOR, *Honfoglalás kori korongjaink származásáról*, *Folia Archaeologica* 31, 1980, s. 216–219.
- 42) S. A. PLETNĚVA, *Ot kočevij k gorodam*, *MIA N° 142*, Moskva 1967, s. 176–178; TÁŽ, *Vostočnojevropejskije stěpi*, s. 62–74; TÁŽ, *Na slavjano-chazarskom pograniče*, Moskva 1989; E. H. KHALIKOVA – E. P. KAZAKOV: *Le cimetière de Tankeevka*, in: István ERDÉLYI, *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est*, Budapest 1977, s. 139, 191; A. Z. VINNIKOV – S. A. PLETNĚVA, *Na severnykh ruběžach chazarskogo kaganata – majackoje poselenije*, *Voroněž 1998*, s. 181.
- 43) V. B. KOVALEVSKAJA, *Severokavkazskije drevnosti*, in: *Stěpi Jevrazii v epochu sredněvěkovija*, *Archeologija SSSR*, Moskva 1981, s. 181.
- 44) Maria COMȘA, *Östliche Elemente im Karpaten-Balkan-Raum*, *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte* 2, Berlin 1982, s. 30–34.
- 45) L. RÉVÉSZ, *Archäologische Forschungen zur Landnahmezeit in Ungarn: Ergebnisse, methodologische Probleme, ungelöste Fragen*, in: Joachim HENNING (Hrsg.), *Europa im 10. Jahrhundert*, Mainz am Rhein 2002, s. 128–129; katalog *La Hongrie de l'an Mil*, Milan 1998, s. 79, 101.
- 46) Dagmar JELÍNKOVÁ – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Slovanské osídlení v oblasti soutoku Dyje a Svatky (Příspěvek k otázkám sídelního a společensko-ekonomického vývoje regionu od 6. do 13. století)*, *Sborník Národního muzea v Praze, řada A, Historie*, 39, 1985, s. 148.
- 47) Rudolf PROCHÁZKA, *Charakteristika opevňovacích konstrukcí předvelkomoravských a velkomoravských hradišť na Moravě*, in: *Pravěk a slovanské osídlení Moravy*, *Sborník příspěvků k osmdesátým narozeninám akademika Josefa Poulíka*, Brno 1990, s. 293.
- 48) Inocenc Ladislav ČERVINKA, *Slované na Moravě a říše Velkomoravská*, Brno 1928, s. 93; Boris NOVOTNÝ, *Záchranný výzkum na hradišti „Louka sv. Petra“ u Strachotína (okr. Břeclav)*, *Přehled výzkumů 1967*, Brno 1968, s. 91; Z. MĚŘÍNSKÝ, *Morava v 10. století*, s. 33, 36.
- 49) Marie KOSTELNÍKOVÁ, *Výzkum hradiště Petrova louka u Strachotína v roce 1975 (okr. Břeclav)*, *Přehled výzkumů 1975*, Brno 1977, s. 58–59.
- 50) Z. MĚŘÍNSKÝ, *Archeologický výzkum hradiště „Petrova louka“ u Strachotína*, *Jižní Morava* 17, 1981, s. 204–206; TÝŽ, *Výzkum hradiště „Petrova louka“ u Strachotína a jeho zázemí v roce 1980 (okres Břeclav)*, *Přehled výzkumů 1980*, Brno 1982, s. 32; Z. MĚŘÍNSKÝ – Evženice KLANICOVÁ, *Archeologické výzkumy na katastru obce Strachotín v roce 1981 (okr. Břeclav)*, *Přehled výzkumů 1981*, Brno 1983, s. 47–48.
- 51) Z. MĚŘÍNSKÝ, *Výzkum „Petrovy louky“ u Strachotína v roce 1983 (okr. Břeclav)*, *Přehled výzkumů 1983*, Brno 1985, s. 47–48; k dosud uskutečněným terénním aktivitám srv. Vladimír HAŠEK – Z. MĚŘÍNSKÝ, *Aplikace geofyzikálních metod a výzkumné práce na hradišti Petrova louka u Strachotína (okr. Břeclav) v roce 1979*, in: *Metodologické problémy československé archeologie*, Praha 1982, s. 118–125.
- 52) R. PROCHÁZKA, *Charakteristika opevňovacích konstrukcí*, s. 294.
- 53) Z. MĚŘÍNSKÝ, *Morava v 10. století*, s. 37.
- 54) Bohuslav KLÍMA, *Archeologický výzkum MU na velkomoravském výšinném hradišti sv. Hypolita ve Znojme*, in: Luděk GALUŠKA – Pavel KOUŘIL – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ (edd.), *Velká Morava mezi východem a západem*, *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17*, Brno 2001, s. 229–230.
- 55) O dalších, početně nespecifikovaných hrotech se zmiňuje s odvoláním na ústní sdělení J. Kovárníka G. NEVIZÁNSZKY, „Magyar jelleget“, s. 130; děkuji Bohuslavu Klímovi za umožnění publikovat uvedená militária, z nichž jedno, jež jsem neměl k dispozici, je součástí trvalé expozice znojemského muzea.
- 56) Tomáš PESSINA, *Mars Moravicus*, *Pragae 1677*, s. 231, 238.
- 57) Podrobně R. PROCHÁZKA, *Charakteristika opevňovacích konstrukcí*, s. 294; k hradisku zkoumanému od konce 40. do poloviny 60. let minulého století srv. Čeněk STAŇA, *Archäologische Erforschung mäbrischer Höhenburgwälle*, in: Č. STAŇA – L. POLÁČEK (Hgg.), *Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung*, *Internationale Tagungen in Mikulčice 3*, *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 6*, Brno 1996, s. 269–275.
- 58) Č. STAŇA, *Staré Zámky u Líšně – výšinné hradiště velkomoravské 1, 2, 3* (kandidátská disertace), Brno 1963, s. 235; TÝŽ, *Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Líšně*, *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok* 8, 1972, s. 154; děkuji dr. Staňovi za zpřístupnění a umožnění zveřejnění těchto nálezů.
- 59) Č. STAŇA, *Depot želez a žernovů na slovanském hradišti Staré Zámky u Líšně*, *Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV 1*, 1961, s. 110–120.
- 60) Jiří SLÁMA, *Přemyslovci a Morava*, *Sborník Společnosti přátel starožitností 2*, 1991, s. 56; TÝŽ, *Archeologie o vnitřních proměnách přemyslovskeho státu za vlády Břetislava I.*, in: *Kraje slowiańskie w wiekach średnich, Profanum i sacrum*, Poznań 1998, s. 93; Č. STAŇA, *Pronikání Boleslava II. na Brněnsko ve světle archeologických objevů*, in: L. POLANSKÝ – J. SLÁMA – D. TŘEŠTÍK (edd.), *Přemaslovský stát kolem roku 1000*, Praha 2000, s. 197–208.
- 61) Č. STAŇA, *Pustiměřský hrad*, *Archaeologia historica* 18, 1993, s. 186; TÝŽ, *Archäologische Erforschung*, s. 278.
- 62) Č. STAŇA, *Mäbrische Burgwälle im 9. Jahrhundert*, in: Herwig FRIESINGER – Falko DAIM (Hgg.), *Die Bayern und ihre Nachbarn 2*, 1985, s. 195.
- 63) Dana MENOŠKOVÁ, *Hradisko sv. Klimenta*, *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana 1*, 2000, Brno 2001, s. 173.
- 64) B. NOVOTNÝ, *Výzkum velkomoravského hradiště „Pobansko“ u Nejdku na lednickém ostrově*, *Památky archeologické* 54, 1963, s. 9 uvádí i jeden rombický hrot s trnem.
- 65) Sabine FELGENHAUER-SCHMIEDT, *Die Burg auf der Flur Sand bei Raabs an der Thaya*, in: L. GALUŠKA – P. KOUŘIL – Z. MĚŘÍNSKÝ (edd.), *Velká Morava mezi východem a západem*, *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17*, Brno 2001, s. 97–98; TÁŽ, *Herrschaftszentren und Burgenbau des 10. Jahrhunderts in Niederösterreich. Neue archäologische Forschungen im nördlichen Grenzgebiet*, in: J. HENNING (Hrsg.), *Europa im 10. Jahrhundert*, Mainz am Rhein 2002, s. 384–391.
- 66) Ingeborg und Herwig FRIESINGER, *Gars-Thunau – frühmittelalterliche fürstliche Residenz Österreichs 2/1*, 1991, s. 6–22; Erik SZAMEIT, *Gars-Thunau – frühmittelalterliche fürstliche Residenz und vorstädtisches Handelszentrum*, in: Hansjürgen BRACHMANN (Hrsg.), *Burg – Burgstadt – Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, Berlin 1995, s. 278, 281 mj. upozorňuje na zvláštní pohřeb uvnitř kostela, kde byla na kostěné nebožtíka (včetně lebky) patrna řada sečných zásahů lehčí ostrou zbraní, patrně šavlí. Podle ústního sdělení E. Szameity pochází z lokality téměř čtyři desítky dosud nepublikovaných rombických a deltoidních hrotů, dávaných do souvislosti s maďarským nájezdem.

- 67) Č. STAŇA, *Mährische Burgwälle*, s. 194; TÝŽ, *Pustiměřský hrad*, s. 184; TÝŽ, *Archäologische Erforschung*, s. 278.
- 68) Archeologické shrnutí podal naposledy Josef BLÁHA, *Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše*, in: L. GALUŠKA – P. KOUŘIL – Z. MĚŘÍNSKÝ (edd.), *Velká Morava mezi východem a západem*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17, Brno 2001, s. 41–68.
- 69) P. KOUŘIL, *Olomouc-Slavonín*, in: Archeologické zrcadlení, Olomouc 2001, s. 58–65.
- 70) Marek KALÁBEK – Petr VITULA, *Nemilany (okr. Olomouc)*, Přehled výzkumů 41 (1999), Brno 2000, s. 177–179; M. KALÁBEK, *Meč se značkou Ulfberht*, in: Archeologické zrcadlení, Olomouc 2001, s. 85–96.
- 71) Vít DOHNAL, *Slovanská pobřežní na Olomoucku*, Časopis Slezského zemského muzea 49, série B, 1991, s. 220–246.
- 72) M. KALÁBEK, *Meč se značkou*, s. 90–91; děkuji Josefu Bláhovi, který bude nemilanské pohřebiště zpracovávat, za umožnění publikace vybraných nálezů.
- 73) V. DOHNAL, *Slovanská pobřežní*, s. 222.
- 74) V. DOHNAL, *Raně středověká Olomouc a její dálkové kontakty*, in: Střední Morava – kulturně historická revue, Olomouc 1997, s. 26–27.
- 75) V. DOHNAL, *K otázce propojení Moravy s Čechami a Slezskem v raném středověku*, Časopis Slezského zemského muzea 47, série B, 1998, s. 3; TÝŽ, *Olomoucký hrad v raném středověku. 10. až první polovina 13. století*, Olomouc 2001, s. 284.
- 76) Darina BIALEKOVÁ, *Žltá keramika z pohrebísk obdobia avarskej ríše v Karpatskej kotline*, Slovenská archeológia 15, s. 10–13.
- 77) Tivadár VIDA, *Die awarenzeitliche Keramik 1. (6.–7. Jb.)*, Varia Archaeologica Hungarica 13, Berlin – Budapest 1999, s. 132–137, tab. 69, VI, tam k uvedenému datu použita veškerá relevantní literatura, z mladších prací ještě např. Sarolta TETTAMANTI, *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicsbánya*, Budapest 2000.
- 78) Uwe FIEDLER, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau 1, 2*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 11, Bonn 1992, s. 145–148, 225–273, tab. 39–41, 52–54, 98–99, 102, 106, 114.
- 79) Stefka ANGELOVA – Todor MARVAKOV, *Über zwei Nekropolen aus Südwestbulgarien*, in: L. GALUŠKA – P. KOUŘIL – Z. MĚŘÍNSKÝ (edd.), *Velká Morava mezi východem a západem*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17, Brno 2001, s. 21.
- 80) T. VIDA, *Die awarenzeitliche*, s. 155–156.
- 81) Ewald SCHULDT, *Die slawische Keramik in Mecklenburg*, Berlin 1956, s. 61–74, obr. 12, 47–48; TÝŽ, *Slawische Töpferei in Mecklenburg*, Schwerin 1964, s. 46; Torsten KEMPKE, *Starigard/Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien 2. Die Keramik des 8.–12. Jahrhunderts*, Neumünster 1984, s. 55, tab. 27, 33, 41; Volker HERRMANN, *Die Entwicklung von Halle (Saale) im frühen und hohen Mittelalter*, Halle (Saale) 2001, s. 45.
- 82) Sebastian BRATHER, *Feldberger Keramik und frühe Slawen. Studien zur nordwestslawischen Keramik der Karolingerzeit*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 34, Schriften zur Archäologie der germanischen und slawischen Frühgeschichte 1, Bonn 1996, s. 173, tab. 24.
- 83) Srv. např. nedávno publikované exempláře – celé i ve střepch – v počtu 22 kusů z hradiska Thunau am Kampf, kladené do 9. eventuálně na přelom 9. a 10. věku – Brigitte CECH, *Thunau am Kampf – Eine befestigte Höhensiedlung. Die keramischen Funde der frühmittelalterlicher Befestigung*, Wien, s. 37–39.
- 84) Zdeněk VÁŇA, *Labvovité tvary v západoslovanské keramice*, Památky archeologické 47, 1956, s.

105–150.

85) Tamtéž, s. 138–143.

- 86) Např. středohradištní nálezy z Břeclavi-Pohanska, z nichž jeden má hrdlo členěno plastickými vývalky (B. DOSTÁL, *Břeclav-Pohansko. Velkomoravský*, s. 141; J. VIGNATIOVÁ, *Břeclav-Pohansko*, s. 69–70), mladohradištní okrajové partie z Palliardiho hradiska v Vysočan (Rostislav NEKUDA, *Ein Beitrag zur Chronologie und Typologie der frühmittelalterlichen Keramik in Mähren – Tschechoslowakei*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 14/15, 1986–1987, s. 127), Chotěbuz-Podobory (P. KOUŘIL, *Slovanské osídlení českého Slezska*, Brno – Český Těšín 1994, s. 110), Olomouce-dómského návrší (V. DOHNAL, *Raně středověká Olomouc*, s. 32; TÝŽ, *K otázce propojení*, s. 4; TÝŽ, *Olomoucký hrad*, s. 45) atd.
- 87) Např. Palonín, Střelice u Uničova, Kostelec, Dalečín, Brno (V. NEKUDA – Květa REICHERTOVÁ, *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*, Brno 1968, s. 132), Mstěnice (V. NEKUDA, *Mstěnice 3. Středověká keramika v Hrotovic. Raně středověké sídliště*, Brno 2000, s. 237–238), Olomouc (Pavel ZANIKLÁ, *Středověké mincovní vážky z Olomouce*, Vlastivědný věstník moravský 31, 1979, s. 40), Hlučín (Pavel STABRAVA – Hana TERYNGEROVÁ, *Objev středověkého zahloubeného objektu v Hlučíně*, Výroční zpráva Památkového ústavu v Ostravě, Ostrava 2000, s. 143–144).
- 88) Z. VÁŇA, *Labvovité tvary*, s. 118, 113, 130, 134, 136.
- 89) V. NEKUDA – K. REICHERTOVÁ, *Středověká keramika*, s. 102.
- 90) B. DOSTÁL, *Zemnice s depotem pod valem hradiska Břeclavi-Pohanska*, SPFFBU E 22–23, 1977–1978, s. 122–127; J. VIGNATIOVÁ, *Břeclav-Pohansko*, s. 69.
- 91) J. POULÍK, *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*, Praha 1963, s. 69–71, 128; Z. MĚŘÍNSKÝ, *Morava v 10. století*, s. 52 – láhev datována do závěru 10. případně na samý počátek 11. století.
- 92) Z. MĚŘÍNSKÝ, *Mladohradištní a středověké nálezy z Lanžbota (okr. Břeclav)*, Přehled výzkumů 1974, Brno 1975, s. 53–54; TÝŽ, *Keramika 6. až 1. poloviny 13. století*, s. 177.
- 93) B. DOSTÁL, *Zemnice s depotem*, s. 126.
- 94) Z. VÁŇA, *Labvovité tvary*, s. 122, 139; Jan EISNER, *Rukověť slovanské archeologie*, Praha 1966, s. 209.
- 95) Z. VÁŇA, *Labvovité tvary*, s. 132, 139.
- 96) B. DOSTÁL, *Břeclav-Pohansko. Velkomoravský*, s. 154.
- 97) Z. MĚŘÍNSKÝ, *Keramika 6. až 1. poloviny 13. století*, s. 169–171 s patřičnou literaturou; D. JELÍNKOVÁ, *Slovanské pobřežní z 9. až 12. století v Mušově, katalog*, Brno 1999, s. 63; srv. poměrně úzce regionálně ohraničený tzv. dolnověstonický okruh – Jiří MACHÁČEK, *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*, Brno 2001, s. 247, 250.
- 98) Jerzy Szydłowski, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Lubomi, pow. Wodzisław Śląski, po trzech sezonach wykopaliskowych (1966–1968)*, Sprawozdania Archeologiczne 22, 1970, s. 184.
- 99) V. NEKUDA, *Slovanské hradisko v Berlíně-Špandavě*, Časopis Moravského muzea 56, vědy společenské, 1971, s. 108; B. DOSTÁL, *Břeclav-Pohansko. Velkomoravský*, s. 154.
- 100) B. DOSTÁL, *Mladohradištní keramická skupina z Břeclavi-Pohanska*, SPFFBU E 18–19, 1973–1974, s. 187–189; TÝŽ, *Břeclav-Pohansko. Velkomoravský*, s. 171–175.
- 101) J. POULÍK, *Dvě velkomoravské*, s. 71.
- 102) B. NOVOTNÝ, *Archeologický výzkum Hradce u Opavy*, Slezský sborník 57 (17), 1959, s. 451–453; TÝŽ, *Výzkum slovanského hradiska v Opavě-Kylešovicích*, Časopis Slezského muzea 11, série B, 1962, s. 69–70; P. KOUŘIL, *Slovanské osídlení*, s. 144–145.
- 103) Např. I. I. LJAPUŠKIN, *Pamjatniki saltovo-majackoj kultury v basejně r. Dona*, MIA № 62, Moskva – Leningrad 1958, s. 112–113; S. A. PLETNĚVA, *Vostočnojuropejskije stěpi*, s. 62–75; A. Z. VINNIKOV – S. A. PLETNĚVA, *Na severnych rubježach*, s. 51; S. A. PLETNĚVA, *Na slavjano-chazarском пограничье*, s. 121 sq.; Andrzej KOPERSKI – Michał PARCZEWSKI, *Das altungarische Re-*

- 125) K novějším nálezům a pohledům na česko-maďarský kontakt v Čechách srv. např. Naďa PROFANTOVÁ – Michal LUTOVSKÝ, *Staromaďarské nálezy z Čech*, Sborník přátel starožitností 3, Praha 1992, s. 3–16; Michal LUTOVSKÝ, *Odras mocenských změn 10. století ve struktuře jihočeských hradišť*, in: *Archeologie ve středních Čechách* 3, 1999, s. 283–291; TÝŽ, *Jihočeská hradiště v 10. století. K problematice přemyslovského záboru jižních Čech*, in: Přemyslovský stát kolem roku 1000, Praha 2000, s. 174–178; Michal LUTOVSKÝ – Jan MICHÁLEK, *Archeologie násilného zániku: pád Hradce u Němčic*, *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana* 1 (2000), 2001, s. 133–142; Jan MICHÁLEK – Michal LUTOVSKÝ, *Hradec u Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru*. 1. Text. 2. Tabulky. 3. Plány, Strakonice – Praha 2000, s. 232–234; pro Slezsko a Malopolsko Krzysztof WACHOWSKI, *Śląsk w dobie przedpiastowskiej*, Wrocław 1997, s. 61–62; Jacek POLESKI, *Klempolen im 8.–10. Jahrhundert. Bemerkungen zu den Beziehungen zwischen Klempolen und Böhmen, Mähren, Slowakei und Ungarn*, in: *Mitteleuropa im 8.–10. Jahrhundert*, Bratislava 1997, s. 22–23; TÝŽ, *Malopolsko v 10. století*, in: L. POLANSKÝ – J. SLÁMA – D. TŘEŠTÍK (edd.) *Přemyslovský stát kolem roku 1000*, Praha 2000, s. 228–229.
- 126) K postupnému pronikání Maďarů srv. např. A. TOČÍK, *Zur Frage der slawisch-magyarischen Kontakte an der mittleren Donau im 10. und 11. Jahrhundert*, *Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie*, Band 2, Berlin 1973, s. 353–354; Lubomír HAVLÍK, *Morava v 9. a 10. století*, Praha 1978, s. 96–100; A. RUTTKAY, *Vklad v problemu slavjano-venegerskich vzajmódějstvij v severnoj časti Karpatskoj kotloviny v X–XI vv.*, in: *Trudy V meždunarodnogo kongressa archeologov-slavistov*, tom. 2, Kijev 1988, s. 134–135; Ján STEINHÜBEL, *Nitrianské kniežatstvo a zánik Veľkej Moravy*, *Historické štúdie* 37, 1996, s. 7–25; TÝŽ, *Nitraer Fürstentum und der Untergang Großmährens*, in: *Central Europe in 8th – 10th centuries*, Bratislava 1997, s. 200–206; D. TŘEŠTÍK, „Veliké město Slovanů Praha“. *Státy a otroci v 10. století*, in: L. POLANSKÝ – J. SLÁMA – D. TŘEŠTÍK (edd.) *Přemyslovský stát kolem roku 1000*, Praha 2000, s. 52 ovšem soudí, že severní Morava stála mimo sféru zájmů starých Maďarů.
- 127) J. BLÁHA, *Archeologické poznatky*, s. 63.
- 128) Ivan VÁVRA, *Trstenická stezka*, *Historická geografie* 6, 1971, s. 77–132.
- 129) P. MICHNA, *K utváření raně středověké Moravy (Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století)*, *Československý časopis historický* 30, 1982, s. 719–724; V. DOHNAL, *Olomoucký hrad*, s. 33.
- 130) Srv. např. situaci při ochraně karpatských průsmyků Maďary v okolí Przemýšlu a Halicze – M. PARCZEWSKI, *Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach*, Kraków 1991, s. 40–43.
- 131) J. SLÁMA, *Přemyslovci a Morava*, s. 51 sq.; TÝŽ, *Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?*, *Archeologické rozhledy* 48, 1996, s. 190. Ján STEINHÜBEL, *Vznik Uhorska a nitrianske kniežatstvo*, *Historický časopis* 47, 1999, s. 588–589 – k tomu naposledy kriticky D. TŘEŠTÍK, „Veliké město Slovanů Praha“, s. 293 (pozn. 41).
- 132) J. BLÁHA, *Slovanská a středověká Olomouc v archeologických pramenech*, in: *Archeologické zrcadlení*, Olomouc 2001, s. 137.
- 133) D. TŘEŠTÍK, *Pád Velké Moravy*, s. 132.

Obrazové téma a jeho
myšlenkový obsah
v raném středověku

VŠIMNĚME SI BLÍŽE OBRAZU Narození Krista na fol. 18r Kodexu vyšehradského. Tento obraz s některými dalšími zdobuje nejen zvolený námět, ale námětem vyjadřuje i další náboženské či teologické ideje.

Obraz je vsunut do psané perikopy podle sv. Lukáše 2,1–14, která sděluje:¹⁾ „I porodila svého prvorozeného syna, zavinula jej do plenek a položila do jeslí ... A v té krajině byli pastýři pod širým nebem ... u svého stáda. Náhle při nich stál anděl Páně ... jim řekl Nebojte se ... Dnes se vám narodil Spasitel, Kristus Pán, v městě Davidově ... Naleznete dětátko v plenkách, položené do jeslí. A hned tu bylo s andělem množství nebeských zástupů a takto chválili Boha: „Sláva na výsostech Bohu a na zemi pokoj mezi lidmi. Bůh v nich má zalíbení.“

Oproti Lukášovu líčení je v našem obraze děj zhuštěn, Narození Kristovo je spojeno se Zvěstováním pastýřům v kompoziční celek. Chybí náznak prostředí, ve kterém se Narození odehrávalo. Jesle a v nich dítě zavinuté v plenkách jsou na obraze nahrazeny mladým mužem oděným v roucho s dlouhým rukávem na paži, vysunuté z příkrývky. Navíc tento muž s křížovým nimbem kolem hlavy žehná pozvednutou pravicí. Evangelista spojil s Narozením přítomnost Marie a Josefa, nezmínil se však o volu a oslu, z nichž se osel zakusuje do rostlinek na zaoblené ploše, tvořící pozadí lože Narozeného.

Spojení našich dvou témat v celek i doplnění anděla se v knižní malbě již vyskytovalo.²⁾ Podobně i figury či hlavy vola a osla,³⁾ jejichž volbu a význam prozrazují slova proroka Izajáše 1,3: „Vůl zná svého hospodáře, osel jesle svého pána, mne však Izrael nezná, můj lid je nechápavý.“ Řehoř z Nyssy⁴⁾ hledal v těchto dvou zvířecích figurách symboly židovství a pohanství, tedy dvě neřesti, od nichž Kristus osvobodí lidstvo a podobně i Řehoř Naziánský,⁵⁾ podle něhož Kristus zbaví vola od jha zákona a osla od jha modloslužby. Ve starší knižní malbě se vyskytovala i figura P. Marie ležící pod příkrývkou, tedy šestinedělky.

Náš obraz však obsahuje i některé prvky méně obvyklé či zvláštní. Jedním takovým je pruh látky přes andělovu hruď a jeho pravou paži. Zřejmě představuje štolu jako je tomu v obraze Maiestas Domini naší knihy a velmi zřídka u andělů